

SOVYET TÜRKİSTAN'I HAKKINDA ALMAN DIŐIŐLERİ BAKANLIĞI ARŐİVİNDEN İKİ ÖNEMLİ RAPOR

Arő. Gör. Dr. CoŐkun KUMRU¹

ÖZET

Almanya 1871'de siyasi birliğini sağladıktan sonra sömürgecilik yarışına dahil olmak için emperyal bir dış politika çizgisi izlemiŐtir. Bu bağlamda Doğu politikasının önemli noktalarından birini Rusya'nın en büyük sömürgesi ve hammadde üssü olan Türkistan oluŐturmuŐtur. Almanya, Türkistan'da siyasi ve ekonomik nüfuz bölgeleri oluŐturma politikası kapsamında harekete geçmiŐtir. I. Dünya Savaşı'ndan mağlup ayrılmasına rağmen Almanya'nın bölgeye olan ilgisi bitmemiŐ, Weimar Almanyası döneminde de bu ilgi önemli ölçüde devam etmiştir. Alman diplomatik misyonları ve askeri gözlemciler Türkistan hakkında malumat toplayarak bunları Alman Dışişleri Bakanlığına bildirmiŐtir. Türkistan'daki ayaklanma faaliyetleri, Ceditçilik, Basmacı hareketi, askeri ve istihbari meseleler, Sovyetler Birliği'nin bölgeye yönelik politikaları, yerel halkın Sovyet yönetimine karşı tutumları, bölgedeki Alman çıkarları, pamukçuluk dahil olmak üzere iktisadi politikalara kadar pek çok bilgi ve değerlendirme bu raporlarda yer almıŐtır. 1922 yılında Alman Dışişleri Bakanlığı tarafından Dr. Rudolf Asmis siyasi ve iktisadi vaziyeti araŐtırması için Türkistan'a gönderilmiŐtir. 1928 yılında ise Alman Bilim Derneği üyesi Georg Cleinow, Türkistan'a uzun bir yolculuk yapmıŐtır. Alman Dışişleri Bakanlığı arşivinde bulunan 1923 ve 1928 tarihli iki rapor Türkistan'a ilişkin detaylı ve kapsamlı bilgileri ihtiva ettiği gibi Almanya'nın bölgeye yönelik politikalarına dair önemli veriler de ortaya koymaktadır. ÇalıŐmamız, Asmis ve Cleinow'un raporlarının muhtevisyatını ortaya koyarak Sovyet Türkistan'ına dair Alman diplomatik çabalarına işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sovyet Türkistanı, Alman Dışişleri Bakanlığı, Rudolf Asmis, Georg Cleinow, Rapor.

¹ Pamukkale Ün., İnsan ve Toplum Bilimleri Fak., ORCID ID: 0000-0001-5852-6855. ckumru@pau.edu.tr
Araştırma Makalesi/Research Article, GeliŐ Tarihi/Received: 09/03/2022–Kabul Tarihi/Accepted: 01/04/2023

TWO IMPORTANT REPORTS ON SOVIET TURKESTAN FROM THE ARCHIVES OF THE GERMAN FOREIGN MINISTRY

ABSTRACT

After Germany achieved its political unity in 1871, it followed an imperial foreign policy line to participate in the colonial race. In this context, one of the important points of the Eastern policy was Turkestan, Russia's largest colony and raw material base. Germany took action for the policy of creating political and economic zones of influence in Turkestan. Despite being defeated in the First World War, Germany's interest in the region did not end, and this interest continued significantly during the Weimar Germany period. German diplomatic missions and military observers gathered information about Turkestan and reported them to the German Foreign Ministry. In these reports, many information and evaluations such as uprising activities in Turkestan, Jadidism, Basmachi movement, military and intelligence issues, the policies of the Soviet Union towards the region, the attitudes of the local people towards the Soviet administration, German interests in the region, and economic policies including cotton production were included in these reports. In 1922, Dr. Rudolf Asmis was sent to Turkestan by the German Ministry of Foreign Affairs to investigate the political and economic situation. In 1928, Georg Cleinow, a member of the German Science Association, made a long journey to Turkestan. Two reports dated 1923 and 1928 in the archives of the German Ministry of Foreign Affairs contain detailed and comprehensive information on Turkestan, as well as reveal important data on Germany's policies towards the region. Our study points out the German diplomatic efforts on Soviet Turkestan by revealing the content of the reports of Asmis and Cleinow.

Keywords: Soviet Turkestan, German Foreign Ministry, Rudolf Asmis, Georg Cleinow, Report.

GİRİŞ

Asya'nın beşiği Türkistan coğrafyası, uzun asırlar sömürge yarışında olan pek çok gücün rekabetine sahne olmuştur. İngiltere'nin Hindistan sömürge yolunun güvenliği açısından stratejik öneme sahip olan Türkistan, Rusya'nın yayılcı siyaseti noktasında da dikkat çekmiştir. Büyük devletlerin Türkistan'daki rekabet süreci 19. asrın ortalarında "Büyük Oyun (Great Game)" tabiriyle ifade edilmiştir (Share, 2015: 1102). Özellikle 1800'lerin sonuna doğru bölgedeki Rus-İngiliz rekabetinde önemli değişimler yaşanmıştır. 20. asırda da Türkistan'ın politik önemi uluslararası arenadaki konumunu korumaya devam etmiştir.

1871'de siyasi birliğini sağlayarak sömürge rekabetinde yerini alan Alman İmparatorluğu dengeleri önemli ölçüde etkiledi (Hopp, 2015: 4; Lee, 1999: 36). 20. asrın başlarında İngilizler ve Ruslar, Türkistan'daki nüfuz alanlarını belirlemeye yönelik girişimlerde bulundular. Bu kapsamda Londra ve Moskova hükümetleri arasında yeni bir güç unsuru olarak arenaya çıkan Alman İmparatorluğuna karşı bir birlik tesis edildi.

Diğer taraftan Almanlar Doğu'daki nüfuz alanını giderek genişletmenin çarelerini arıyorlardı.² Alman makamları çok geçmeden konsoloslar ve askeri gözlemciler vasıtasıyla Türkistan'a ilişkin malumat toplamak amacıyla harekete geçti. 1906 yılında iki askeri gözlemci Türkistan'a ilişkin faaliyetler yürüttü. 8 Kasım 1907'de ise Türkistan'ın dahili vaziyetini, ayaklanma faaliyetlerine ilişkin görüş ve önerileri de içine alan kapsamlı bir rapor Alman Dışişleri Bakanlığına sunuldu (PA-AA: R 11070, Russland No: 97b).

Türkistan I. Dünya Savaşının başladığı süreçte de Alman planlamacıların hedefleri arasındaki yerini aldı. Alman dış politikasının Rusya'nın parçalanması noktasındaki hedefleri bilhassa önem kazanmıştı. Bu bağlamda Almanlar İslâmî coğrafyalarda birtakım cihat hareketliliklerini desteklediler (McKale, 1993: 236-253). 1916'da Büyükelçi von Bernstorff, Türkistan'da başlayan silahlı bir isyan hareketini Alman Dışişleri Bakanlığına rapor etti (PA-AA: R 11071, Russland No: 97b). Gerek Şark İstihbarat Birimi gerekse Alman kamuoyu Türkistan'daki gelişmeleri yakından takip etmeye başlamıştı. 1917 Ekim İhtilali ile birlikte Türkistan coğrafyasında Bolşevik güçler kontrolü ele geçirdiler. Siyasi gelişmeleri yakından takip eden Şark İstihbarat Birimi bölgeye ilişkin bazı raporlar kaleme aldı (PA-AA: R 11072, Russland No: 97b).

1918'de Alman yetkililer pek çok raporu Dışişleri Bakanlığına iletiler. Haziran 1918 tarihli bir raporda Türkistan'ın yerli halkının Sovyet yönetimine karşı bakış açısı ve halkın bağımsızlığa ilişkin tutumları ortaya konuluyordu (PA-AA: R 11073, Russland No: 97b). Haziran 1918'den itibaren Türkistan'ı Alman casus şebekesiyle donatacak bir planlama yürürlüğe konuldu. Ağustos 1918'de Genelkurmay Başkanı von Hindenburg, "*Konsolos Harekâtı*" isimli planı tasdik etti (Noack, 2016: 239). Bu plan doğrultusunda o tarihlerde hâlen bağımsız bir emirliğin merkezi olan Buhara şehri casusluk organizasyonu için uygun bulundu. Diğer taraftan Türkistan'ın Taşkent, Aşkabat, Andican ve Hive gibi merkezleri de bu şebeke için önemli diğer üsler olarak belirlendi (Torma, 2011: 136-137).

Alman bilim adamı ve aynı zamanda asker olan von Niedermayer, Afganistan'daki eski Alman misyonuna başkanlık etmiş değerli bir isimdi (Maley, 2015: 98). Niedermayer, Türkistan için ortaya koymuş olduğu strateji doğrultusunda Çarlık düzeninin tarihe karışmasını ve ortaya çıkan siyasi boşluğu Alman yönetimi için bir fırsat olarak görmüş ve bu doğrultuda Türkistan halkıyla yapılacak iş birliğinin İngilizlere darbe vuracağını belirtmişti (PA-AA: R 11071, Russland No: 97b). Taşkent'ten gönderilmiş olan diğer bir raporda ise Teğmen Zimmermann-Brendel, Buhara üzerine olan izlenimlerini yetkililerle paylaşmıştı (PA-AA: R 11073, Russland No: 97b).

13 Mayıs 1918'de Tümgeneral Henning, Alman Dışişleri Bakanlığı'na ve Ordu Genelkurmay Başkanlığı'na Türkistan'daki siyasi durumun bir özetini gönderdi. 9 Haziran 1918'de Almanya'daki Ordu Genelkurmay Başkanlığı'nın siyasi bölümünden, ön ve arka cephelere hammadde ve yiyecek sağlamak için Türkistan'ın ekonomik kaynaklarının kullanılması olasılıklarının ayrıntılı analizini içeren bir rapor geldi.

² Almanların Doğu'ya ilişkin politikaları bahsi için bkz. Gerd Koenen, *Der Russland-Komplex: Die Deutschen und Der Osten, 1900-1945*, Münih 2005.

Haziran 1918’de Moskova’daki Alman Büyükelçiliği, Türkistan’daki hammadde stokları hakkında bir rapor hazırladı (Kokebayeva, 2016: 120). Eylül 1918 tarihinde kaleme alınan bir askeri ateşe raporunda Türkistan’ın Rusya’dan ayrılması ve Bolşeviklere yönelik faaliyetler üzerinde durulmuştu (PA-AA: R 11073, Russland No: 97b).

Türkistan’ın pamukçuluk açısından sahip olduğu ciddi potansiyel Alman makamlarının da dikkatini çekmiş, Türkistan’daki iktisadi vaziyete dair çok sayıda rapor tutulduğu gibi pek çok da çalışma yapılmıştır. Almanya’nın Sovyetler Birliğine elçilik vazifesiyle göndermiş olduğu Kont Wilhelm von Mirbach’ın bir temsilcisi Türkistan’daki Türk heyetiyle pamuk hususunda müzakereler yapmıştı. Satıcı temsilcileri, Almanya’nın dünya harbinde Türkiye ile aynı safta savaşmasından ötürü onlara kolaylık sağlayacaklarını belirtmiş ve bu sayede anlaşmaya varılmıştı (Çağatay, 1986: 60). Büyükelçi Mirbach’ın ifadesine göre “*Türkistan’ın geleceğin pamuk ülkesi olduğu*” anlaşılmıştı (Zürer, 1975: 351). Haziran 1918 tarihli bir raporda İngiliz ve Amerikan yönetiminin Türkistan’daki faaliyetlerine değinilmekte ve pamuk hasadı konusunda bilgiler verilmekteydi (PA-AA: R 11072, Russland No: 97b). Temmuz 1918 tarihli Teğmen Zimmermann-Brendel imzalı raporda Buhara yönetimi tarafından Almanlara pamuk satmak istenildiğine değiniliyor ve iki yönetim arasında ticari temelli bir dostluk ilişkisi kurmak için kendisinden bir Alman konsolos gönderilmesi talebinde bulunulduğu belirtiliyordu (PA-AA: R 11073, Russland No: 97b). Reichsstelle für Obst und Gemüse Reich (Meyve ve Sebze Ofisi) isimli kuruluş Türkistan coğrafyasına bir gezi yapmıştı. Bu girişimin amacı çeşitli malların Almanya’ya ihracat seçenekleri konusunda ekonomik soruşturma yürütmektir. Bu kapsamda hazırlanan rapor Alman Dışişleri Bakanlığına takdim edilmişti (PA-AA: R 11073, Russland No: 97b).

Türkistan’ın politik ve ekonomik manada Alman politikalarının hedefinde yer alan bir coğrafya olarak I. Dünya savaşında önem kazandığı tartışmasıdır. Berlin yönetimi Türkistan’da temsilcilikler ve dernekler tesis ederek propaganda çabalarını hızlandırmış, bilhassa da Türkistan’ın pamuğunu ülkelerine getirmenin çarelerini aramışlardır. Esasen Almanlar Türkistan’ı işgal etmek gibi bir amaca sahip değillerdi. Öncelikli amaç Rusya ve İngiltere’ye karşı nüfuz alan tesis etmektir. Diğer taraftan Alman planlamacılar, coğrafi şartları iyi hesap edemedikleri gibi yeterli bir bilgi ağı da tesis edememişlerdi. Alman Dışişleri Bakanlığı bunun yerine Taşkent, Kaşgar ve Buhara gibi merkezlerden malumat toplamakla yetindi. Özetle Türkistan’a yönelik planlamalar bir bütünlükten uzak ve yetersiz bilgilerin kullanılması vasıtasıyla yürürlüğe konuldu.

Almanya’nın I. Dünya Savaşı’ndan mağlup ayrılması ve Bolşeviklerin 1919 yılında Türkistan’ı bütünüyle işgal etmesi Almanlar için Türkistan siyasetinin iflası anlamını taşısa da bu durum faaliyetlerinin tamamen sona erdiği anlamına da gelmemekteydi. Versay Antlaşmasının getirmiş olduğu ağır yük sonucu Almanya kendisini uluslararası dünyada bir izolasyon içinde bulmuştu (Coy, 2011: 171-172). Diğer taraftan Rusya’daki yeni Bolşevik düzen kendisini yalnızca Rusya İmparatorluğunun değil, her yerdeki sömürgeleştirilmiş halkların kurtarıcısı olarak görüyordu. Bolşevikler hemen hemen “*Rusya ve Doğu’nun tüm Müslüman emekçilerine*” kendilerini ezenleri devirmeleri çağrısında bulundular (Caroe, t.y.: 168).

Sovyetler Birliği, kendisini dünya yüzeyinin yüzde 80'ini kontrol eden Avrupa devletleriyle savaşmaya hazır ilk sömürgecilik karşıtı, anti-emperyalist güç ilan etti. Bolşevikler için Sovyetler Birliği sıradan bir ulus-devlet değil, geleceğin devletsiz toplumunun habercisiydi. Yeni yönetim, emperyalist arzular beslemediğini, ancak sömürgeleştirilenlerin kurtuluşu için savaşmaya hazır olduğunu, diğer ülke ve halklara örnek olarak göstermek zorundaydı. Lenin, anti-emperyalizmini eski Çarlık imparatorluğunun, isterlerse birlikten ayrılmakta ve ayrı devletler kurmakta özgür olduklarını ilan ettiği bölgelerine kadar genişletti. Sovyetler, Rus olmayanlara kendi kaderini tayin haklarını verirse, sonunda sosyalist gruba geri döneceklerine inanıyordu (Suny, 2011: 94). Rusya'da devrim sonrası tesis edilen bu yeni düzen Alman makamlarının yakından dikkatini çekmişti. Almanlar ayrıca Türkistan'da Rus olmayan halkın bağımsızlık özlemleriyle de ilgileniyordu.

Alman yetkililer, Türkistan'da imtiyaz için Sovyet hükümetinden izin alma olasılığını değerlendirdiler. Uzmanlar, Türkistan'daki doğal kaynakların kullanımının etkinliği üzerine bir analiz yapmak üzere bölgeye gönderildi. Bu kapsamda pek çok uzman görevlendirilerek çeşitli raporlar hazırlatıldı. Hazırlanan raporlar içerisinde bilhassa iki tanesi Sovyet Türkistan'ına ilişkin kapsamlı bilgi ve gözlemlerin yer alması bakımından dikkat çekicidir. Alman Dışişleri Bakanlığı Siyasi Arşivinde yer alan raporlardan ilki Dr. Asmis'in "Temmuz 1923'ün sonunda Rus Orta Asyası'ndaki Siyasi Durum" başlıklı raporu, ikincisi ise Georg Cleinow'un "1928 Yazında Eski Türkistan Genel Hükümetindeki Siyasi Durum" başlıklı rapordur.

Çalışmamızda Sovyet Türkistan'ına dair farklı tarihlerde kaleme alınmış olan, kapsamı ve içeriğiyle dikkat çeken iki önemli raporu inceleyeceğiz.

1. DR. RUDOLF ASMIS'İN "TEMMUZ 1923'ÜN SONUNDA RUS ORTA ASYASI'NDAKİ SİYASİ DURUM" BAŞLIKLİ RAPORU

Büyükelçi Müşaviri Dr. Rudolf Asmis, Pamuğun Türkistan'dan Sovyetler Birliği'nin Avrupa kısmına taşınmasını kolaylaştırmak için tasarlanan Semirechye (Yedi-Su) demiryolunun yapısı üzerine proje geliştiren önemli bir isimdi. Dr. Asmis, Alman girişimcilere, özellikle sulama sistemlerinin inşası ve Türkistan pamuğu satın alma hakkı olan pazarların oluşturulması gibi pamuk endüstrisi için imtiyazlar sağlama fırsatları bulmak maksadıyla Almanya'daki Sovyet Ticaret Misyonuyla temaslarda bulunuyordu (Kokebayeva, 2016: 123).

Dr. Asmis, Türkistan'a dair olan gözlemlerini "*Temmuz 1923'ün Sonunda Rus Orta Asyası'ndaki Siyasi Durum*" başlıklı raporla Alman Dışişleri Bakanlığına aynı yıl iletti. Raporun giriş kısmında Çarlık emperyalizmine kadar uzanan Rus Orta Asyası terimi üzerinde durulmakta ve Orta Asya'nın coğrafi haritası betimlenmektedir. Devrim sırasında Bolşeviklerin dilinden ifade edilen "*halkların özgürlüğü ve kendi kaderlerini tayin hakkı*" gibi sloganların daha sonra arka plana itildiğine değinen Asmis, Buhara, Hive, Harezmi gibi adlandırmaların kullanılmaya devam edildiğini vurgulamaktadır.

Ona göre Bolşevik hükümeti, önceki yönetimin emperyalist eğilimlerini benimsemişti, bu nedenle tek tek cumhuriyetler tarafından kabul edilen tanımlamalar sistematik olarak ortadan kaldırılmıştı (PA-AA: R 86.392: *Die politische Lage in Russisch-Mittel-Asien Ende Juli 1923*, 1).

Batı literatüründe Orta Asya için kapsamlı bir terim bulunmamaktaydı. “*Turan*”, “*Türkistan*”, “*Rus Türkistanı*”, “*Orta Asya*” terimlerinin hepsi farklı anlamlarda kullanılıyordu (Pierce, 1960: 5). Türkistan’a ilişkin tanımlamalar bölgedeki Rus politikasının ana eksenini oluşturuyordu. Asmis’e göre bunun daha büyük bir anlamı vardı. Rusya, bu bölgeleri Rus Orta Asyası olarak tayin ederken, bilinçli olarak onları tüm kıtanın bir parçası olarak gördüğünü belirtiyor ve kaderinin tüm kıtanın kaderi ve gelişimi ile bağlantılı olarak değerlendirilmesini istiyordu. Netice itibarıyla Rusya’nın Orta Asya politikası tüm kıtayı etkiliyordu. Raporda bu bölgenin siyasi sorunlarına aşına olan herkesin mevcut duruma göre kaçınılmaz olan bu görüşe uymak zorunda olduğu belirtiliyordu. Rus Türkistan’ındaki siyasi sorunlar, Asya kıtasının geniş Çin bloğunu doğrudan etkilemekte, Hindistan ve tüm komşu ülkelere uzanmaktaydı ve Ortadoğu’da olup bitenlerle doğrudan bağlantılıydı. Rusya ve İngiltere’nin Asya’daki çıkarları bir bütün olarak burada karşı karşıya kalmış ve Bolşevik fikrinin yeni gücü buradan tüm Doğu halklarına yayılmaya başlamıştı. Raporda belirtildiğine göre Bolşevizm’in yeni Rus emperyalizminin taşıyıcısı ve savunucusu olduğu fikri tüm kıtayı sarmaktaydı (PA-AA: R 86.392: *Die politische Lage in Russisch-Mittel-Asien Ende Juli 1923*, 2).

Asmis, Almanya’nın söz konusu hususlardaki dış politika sorunlarını anlayabilmesi ve bunlar üzerinde pozisyon alabilmesi için öncelikle bu alanlardaki iç siyasi durumun net bir resmini çekmesi gerektiğini belirtiyordu. Bu doğrultuda Rus Orta Asyası’nın yer yer yoğun nüfusa sahip geniş bir arazi olduğunu hatırlatan Alman yetkili, o günkü Alman imparatorluğundan yaklaşık dört kat daha büyük olduğunu eklemiştir. Raportör, Türkistan Cumhuriyetinin eyaletlerinin büyüklük ve nüfuslarına ilişkin bazı veriler paylaşmaktadır. Yerli nüfustaki durgunluk ve azalma, 1916’daki Kırgız ayaklanması ve ardından gelen kıtlık ve 1918’de Basmacı ayaklanması sonucunda Fergana bölgesinde meydana gelen büyük kayıplar ve şiddetli kıtlık ile açıklanmaktaydı (PA-AA: R 86.392: *Die politische Lage in Russisch-Mittel-Asien Ende Juli 1923*, 3-4).

Alman yetkilinin belirttiğine göre anayasa hukuku açısından Rus Orta Asyası’nın henüz tanınmış ve sabit bir terimsel ifadesi yoktu. Bu topraklar hukuki açıdan üç kısma bölünmüştü: Türkistan Sovyet Cumhuriyeti, Buhara ve Harezmi Halk Cumhuriyetleri. Türkistan cumhuriyeti, Rus sosyalist federal devletinin bir üyesiydi. En yüksek idari otorite ise Sovnarkom (Halk Komiserleri Konseyi) idi (PA-AA: R 86.392: *Die politische Lage in Russisch-Mittel-Asien Ende Juli 1923*, 4). Türkistan Cumhuriyetini özerk bir şekilde yöneten önemli komiserlikler Moskova’daki Merkez Halk komiserliklerinin yalnızca bölümleriydi. Diğer bazı komiserlikler ise Müslümanlar tarafından deruhte edilmekteydi: Halkın Adalet Komiserliği, Halkın Sağlık Komiserliği, Halkın İçişleri Komiserliği, Halkın Aydınlanması ve Halkın Gıdası Komiserliği vb. Tarım Komiserliğine bir Rus, Çalışma Komiserliğine ise bir Yahudi başkanlık ediyordu. Bununla birlikte Komiserliğin yönetiminin resmî olarak yerlilerin ellerinde olduğu yerlerde bile işleyiş, Rus danışmanlar ve onlara atanan temsilciler tarafından yürütülmekteydi.

Bir Kırgız olan Türkistan Cumhuriyeti Başkanı dahi gerçek bir etki gücünden mahrum, sadece temsili bir figürden ibaretti. Rus Hükümetinin emirlerini kendi iradesi olmadan yerine getirmek zorundaydı. Komünist partinin etkisiyle eş anlamlı bir Rus Hükümet gücü bulunmaktaydı (PA-AA: R 86.392: *Die politische Lage in Russisch-Mittel-Asien Ende Juli 1923*, 5-6).

Asmis'in belirttiğine göre ezilen halkların kurtuluşu ile ilgili devrim sloganları başlangıçta büyük bir coşkuyla karşılanmış ve sadakatle kabul edilmişti. Daha evvel bu bölgelerdeki Rus faaliyetlerinin ana vazifesi olarak görülen eski Rus sömürgeciliği tasfiye ediliyordu. Sonraki süreçte yerli halklar arasında devam eden ve gelecekte bu bölgede Rus yönetiminin korunmasının en sağlam teminatından biri olan bölünme ortaya çıkmıştı. Güneydeki nüfusun büyük çoğunluğunda devrim bu haliyle reddedilmişti. Kuzey nüfusu ise bazıları politik, bazıları da ekonomik nitelikte olan kendi amaçları ve hedefleri için devrimden mümkün olan en büyük faydayı aramaya çalışmıştı. Söz konusu iki parçayı ayıran çizgi kabaca Aral Gölü'nün kuzey ucundan ve Taşkent üzerinden Oş'a kadar uzanmaktaydı (PA-AA: R 86.392: *Die politische Lage in Russisch-Mittel-Asien Ende Juli 1923*, 8).

Alman yetkilinin Sovyet din politikasına ilişkin gözlemleri bulunmaktaydı. O, Rus yönetiminin, Müslümanların ibadetini ve okullarını yasakladığını, Müslümanların aile hayatına en acımasız şekilde müdahale ettiğini müşahede etmişti. Asmis'in belirttiğine göre yerli halklar arasında belirli ölçüde refah içerisinde yaşayan büyük haneye sahip çok sayıda hali vakti yerinde insan vardı. Öte yandan uzun bir geleneğe ve ticari imtiyazlara sahip tüccar sınıf için Bolşevik öğretiler kabul edilemez görünmüştü. Yerli Türkistanlılar arasında sanayi proletaryası yok denecek kadar azdı. Komünist partiye inanç temelinde katılmak ve Bolşevik düşüncesini bir dünya görüşü olarak benimsemek pek olası görünmüyordu. Bazı insanlar kişisel çıkar elde etmek ya da rejimin kötülüklerinden korunmak için Komünist partiye katılım sağlamıştı (PA-AA: R 86.392: *Die politische Lage in Russisch-Mittel-Asien Ende Juli 1923*, 9-10).

Raporda Basmacı³ hareketine ilişkin de bilgi verilmektedir. Bu hareket 1920'lerde halk isyanı olarak Rus yönetimini tehdit etmişti ve 1923 yılında da hâlâ şiddetini koruyordu. İsyanın ülke ekonomisi için radikal ve yıkıcı etkileri olmuş, mücadeleler en büyük sertlikle yapılmıştı. Basmacı hareketi 1916'daki Kırgız ayaklanmasının Rus yönetimine hâlâ küskün olan ve Sibiry'a'daki sürgünlerinden dönmüş olan unsurlarla da birleşti. Bunlar Basmacı ayaklanmasının ardındaki itici güç oldular. Başlangıçta ayaklanmanın birleşik bir liderliği yoktu. Her "korbaşı" (*Türkistanlı lider*) kendi inisiyatifıyla mücadeleye girişiyordu. Kısa süre sonra Rusların en tehlikeli rakibi, emrinde 12.000 kadar adam toplayan ve Fergana bölgesindeki isyancı köylülerle ittifak kurarak gücünü daha da genişleten Mondami adlı biri olmuştu (PA-AA: R 86.392: *Die politische Lage in Russisch-Mittel-Asien Ende Juli 1923*, 11).

³ Basmacı kelimesinin tam karşılığı "eşkiya"dır. Ruslar Türkçe olan bu kelimeyi 1918-1935 yılları arasındaki Türkistan Hürriyet mücadelesini bir eşkiya hareketi olarak ifade etmek amacıyla kullanıyorlardı. Türkistanlılar ise Sovyetler'e karşı yürütülen bu bağımsızlık hareketini "milli mücadele" şeklinde ifade ediyorlardı (Hayit, 2006: 15).

1921-1922'de toplam 50.000-60.000 erkeğin Ruslarla savaştığını belirten Asmis, merkez savaş alanının her zaman Fergana vadisi ve Semerkant eyaletinin komşu bölgeleri olduğunu belirtmektedir. Bu bölgedeki çok sayıda ağaç ve çalı grubu ile sığınak sunan dağların yakınlığı savaşı Ruslar için son derece zorlaştırıyordu. Ancak Ruslar, Fergana'ya büyük güçlerini konuşlandırarak ayaklanmayı bastırmayı başardılar. Troçki bizzat savaşı yönetmeye geldi. 1922-23 kışı nispeten sakindi. Ancak 1923 baharında ayaklanma yeniden alevlendi. İsyancılar, birkaç yüz kişilik münferit birliklerle küçük Rus komando birliklerine saldırdılar ve bazen onlara çok ciddi kayıplar verdirdiler. Asmis'e göre hareket kısmen politik nitelikteydi. Devrim ve müteakip çatışmalar sonucunda bir zamanlar müreffeh Fergana Vadisini vuran olağanüstü ekonomik bunalım, yerlileri genellikle ekonomik ihtiyaçtan dolayı soygun ve yağma yapmaya yöneltmişti. Asmis'in bu noktada verdiği bilgiler bilhassa dikkat çekiciydi. 1923 baharında Rus hükümeti tüm hareketi eşkıyalık olarak resmetmeye çalıştı. Bu girişim raportöre göre kesinlikle yanlışti. Daha önce yerlilerle iyi ilişkileri olan ve onlar tarafından tanınan kimseler isyancıların eline düşseler bile Rus burjuva çevrelerinin üyeleri genellikle bağışlandı. Diğer taraftan Kızıl Ordu mensupları direnişçilere karşı çoğunlukla korkunç boyutta sakatlatma ve işkence eylemlerine girişti ve sonra hareketleri acımasızca bastırıldı (PA-AA: R 86.392: *Die politische Lage in Russisch-Mittel-Asien Ende Juli 1923*, 12).

Raporda belirtildiğine göre Rus hükümetinin gücü aslında büyük şehirlerle sınırlıydı. Basmacı hareketi tüm ülkede hüküm sürmüştü. Bu hareket ekonomik hayatı, bilhassa da mevcut hükümetin elinden geldiğince geliştirmeye çalıştığı pamuk ekimini ciddi anlamda etkilemişti. Rus şehirlerine un tedarigi konusunda sıkıntılar yaşanmış ve kararlara itaat etmeyen köylü ölüm tehditleriyle yüzleşmek durumunda kalmıştı. Görünüşe göre Fergana vadisindeki isyan hareketi Buhara ve Hive'deki isyan hareketiyle de bağlantılıydı (PA-AA: R 86.392: *Die politische Lage in Russisch-Mittel-Asien Ende Juli 1923*, 13).

Asmis'in Basmacı hareketine dair verdiği bilgiler bu kadarla sınırlı değildi. Onun aktardığına göre Enver Paşa'nın ölümünden sonra silah arkadaşı ve dostu Selim Paşa direnişin ruhunu üstlenmişti. Rusların Alman yetkiliye aktardığına göre Basmacı önderleri idaresi altındaki kuvvetleri, 1923 baharında yeniden ilerlemek için Buhara'nın doğusunda, Afgan sınırında toplamıştı. Rus yetkililer, İngilizler tarafından isyancıların para ve silah yoluyla destekleneceğine dair şüphelerini dile getiriyorlardı. Asmis, isyancılardan alınan bazı makineli tüfeklerin İngiliz üretimi olduğu şeklindeki söylentileri aktarmaktadır. Kısmen Kızıl Ordu Başkomutanı Kamenev'in yönetiminde aynı yılın Nisan ayı ortasında başlatılan büyük askeri operasyonlar, öncelikle Selim Paşa'ya yönelikti ve bu arada Fergana'nın pasifleştirilmesine yol açmıştı. Bu operasyonların seyri hakkında detaylı bilgisi olmadığını belirten Asmis, gerçekten ülkede barış o an sağlanacak olsa bile uzun vadede ancak Rus hükümeti ülkenin ekonomik zorluklarını ortadan kaldırmayı başarırca bu barışın kalıcı olacağını eklemektedir. Ona göre şahsi intikam eylemleri yine de gerçekleşecektir. Bununla birlikte, Avrupa nüfusunun büyük çoğunluğunun artık korkacak bir şeyi kalmamalıydı.

Asmis'in yorumuna göre Basmacı hareketinde durgunluk yaşanması hiçbir şekilde İslam ile Bolşevizm arasında bir uzlaşma anlamına gelmemekteydi. Aksine Rus hükümeti, bir yaşam görüşü olarak Bolşevizmi sürdürmek zorunda kalacaktı (PA-AA: R 86.392: *Die politische Lage in Russisch-Mittel-Asien Ende Juli 1923*, 14).

Raporda değinilen önemli bir diğer husus Türkistan'ın yerli halkına yönelik Sovyet politikalarına ilişkindi. Rus hükümeti, yerli halkın manevi yaşamlarına müdahale etmek için yapılan başarısız girişimlerin farkına vardıkdan ve yıkıcı sonuçlarını bizzat hissedebildikten sonra İslam'a önemli tavizler verdi. Müslümanlar ibadetlerine ilişkin önemli hürriyetler kazandı. Yerli halk kendi okullarını yönetme hakkını yeniden elde etti. Müslümanlar, ihtilafli oldukları meseleler için kadı gözetiminde ve Kuran hükümlerine göre kendi yetki alanlarına geri döndürüldüler. Cuma günü, Pazar yerine resmi tatil ilan edildi. Müslüman yayınlarının imlalarını değiştirme girişiminden tekrar vazgeçildi. Bütün bu önlemlerle, Müslüman din adamlarının Rus hükümetine karşı mücadelesini bir anlamda durdurabilmek mümkün oldu. Ayrıca, yönetime eskisinden daha fazla yerli halktan insanlar dahil edildi ve çok az gerçek etkiye sahip olmalarına rağmen sadece otoriteye ait olmaları güven vericiydi. Aynı şey, şehirlerde asayişin sağlanmasını yerli bir milis gücüne emanet eden kararname için de geçerliydi (PA-AA: R 86.392: *Die politische Lage in Russisch-Mittel-Asien Ende Juli 1923*, 15).

Raporun son bölümünde ortaya konan önemli bir tespit de Sovyet hükümeti tarafından atılan tüm adımlara rağmen Müslüman yerliler ile Rus hükümeti arasında gerçek bir güven ilişkisinin açıkça kurulamadığı gerçeğiydi. Belirtildiğine göre bu sebepten Rus hükümeti, herhangi bir dış politika başarısı için gerçek Müslüman nüfusa hiçbir şekilde güvenemeyecekti. Asmis, Rusların İngiltere'ye karşı mücadelede Müslümanları bir müttefik olarak kullanmayı başarabileceklerinden şüpheliydi. Onun tespitine göre Türkistan Cumhuriyeti'nin kuzey yarısında, Kırgız ve Kara-Kırgız bölgesinde durum oldukça farklıydı. Kırgızlar dindar Müslümanlar değildiler. Kuran'ın öğretilerini pek ciddiye almıyorlardı. Rus hükümetinin önlemleri, Kuran'ın hükümlerine müdahale ettiği ölçüde manevi hayatlarını neredeyse hiç etkilemedi. Öte yandan, devrim onlara en azından bir şekilde daha fazla ulusal bağımsızlık arzusunun tatmin etme ve ardından toprak sorununu, açıkça tanımlanmış sınırlara alışkın olmayan Rus yerleşimciler arasındaki eski anlaşmazlığı çözme fırsatı verdi. Kırgız boylarının çoğunun kültürel geri kalmışlığına rağmen, Kırgızlar Rus İmparatorluğu'na ait oldukları yıllar boyunca güçlü bir milliyet duygusunu korumuşlardı. 1916'da Rus hükümeti, Kırgızları askerlik hizmetine almaya çalıştığında, mesele temelden patlak verdi. O sırada birçok yerde isyanlar çıktı. Tek tek Rus jandarmaları ve yetkilileri saldırıya uğradı ve öldürüldü (PA-AA: R 86.392: *Die politische Lage in Russisch-Mittel-Asien Ende Juli 1923*, 16).

2. GEORG CLEINOW'UN “1928 YAZ'INDA ESKİ TÜRKİSTAN GENEL HÜKÜMETİNDEKİ SİYASİ DURUM” BAŞLIKLİ RAPORU

1928 yılında Alman Bilim Derneği üyesi Georg Cleinow, Türkistan'a uzun bir yolculuk yapmış ve bunun sonucunda “*Rus Orta Asyası*” adlı bir kitap yazmıştır (Kokebayeva, 2016: 124). Kendisinin Türkistan'a ilişkin kaleme aldığı raporda temas ettiği meseleler ve şahsi değerlendirmeler bilhassa dikkat çekicidir. Cleinow raporun amacını; “*edinilen izlenimlere dayanarak, dış politika sorunlarının köklerini oluşturması muhtemel kültürel, ekonomik ve politik yaşamı bir sisten kurtarmak*” olarak açıklamaktadır (PA-AA: R 86.392: *Die politische Lage im früheren Generalgouvernement Turkestan Sommer 1928*, 6).

“*İlk İzlenimler ve Resmî Yönergeler*” başlıklı birinci bölümde Cleinow önemli bir tespitle rapora başlamaktadır. Ona göre siyasi olarak tarafsız bir gezginin Türkistan'ın eski Genel Hükümeti topraklarında edinebileceği yüzeysel izlenim, oradaki genel duruma dış politikadan çok iç politika yönlerinin hâkim olduğu ve bunların da esas olarak çeşitli grupların birbirleriyle, ilgili arazi tahsisi ve pamuk sorunu etrafındaki ilişkileri çerçevesinde şekillendiğidir. Bu izlenim, Sovyet basınının Kızıl Türkistan'daki koşulları tarif ettiği resmi yönergelerle de uygundur. Cleinow, 1905'ten önce başlamış olan ve Genç Türk Pan-İslâmizmi yoluyla baş döndürücü bir yolculuğun ardından, Orta Asya'nın yeni oluşan Sovyetler Birliği içinde bölünmesi (1923/24) konusunda Komünist Parti içindeki tartışmalarla doruğa ulaşan bazı entelektüel mücadelelerin hatırasının o günlere kadar korunduğunu belirtmektedir. Tüm boy ve sosyal grupların siyasete son derece eğilimli isimleriyle yapılan bir dizi konuşma, yaşamın aslında o anda bile büyük ölçüde yabancı siyasi etkilerle dolmuş olduğunu veya en azından dışarıdan gelen bu tür etkilere yatkın olduğunu doğrulamaktadır (PA-AA: R 86.392: *Die politische Lage im früheren Generalgouvernement Turkestan Sommer 1928*, 2).

Raportörün belirttiğine göre Müslüman nüfusun geniş çevreleri, liberaller ve muhafazakârlar, Rus Bolşevizmini Türk halklarının tehlikeli bir düşmanı olarak görmekteydi. Ona göre işitilenlerin yarısından fazlası Doğulu hayal gücünün bir ürünü olarak görülse dahi Almanya ve Almanlar için yetiştirilmeye ve geliştirilmeye değer surette bir sempati sermayesi olduğu açıktı (PA-AA: R 86.392: *Die politische Lage im früheren Generalgouvernement Turkestan Sommer 1928*, 3).

Alman yetkilinin düşüncesine göre Sovyet hükümeti, sürekli olarak Marx ve Lenin'e atıfta bulunarak, hukuku, Orta Asya'daki dış politika koşullarının temelinde yalnızca iki faktör tarafından desteklendiği kurgusu haline getirmeye çalışıyordu. Sosyalist ekonominin inşasında sınıf mücadelesi ve milliyet siyaseti ile kapitalizmin teknik imkanları birleştirilerek her iki unsurun da proleter Sovyet devleti lehine şekillenmesi umulmaktaydı. Marksistlerin teorik spekülasyonlarına tüm kapıları açan bu resmi anlayış ve görev, dışarıdan iki şeyi görmezden geliyor veya en azından perdeliyordu. Bunlar Özbekistan'daki muhafazakâr Müslümanlık ile daha önceki iktidar sahipleri idi (PA-AA: R 86.392: *Die politische Lage im früheren Generalgouvernement Turkestan Sommer 1928*, 4).

Birinci bölümün sonunda Basmacı hareketinin detayları hakkında bilgi veren Cleinow, hareketin odak noktası olarak gördüğü eski Fergana bölgesinde (Hokand, Andican, Oş) birkaç gün geçirdiğini belirtmektedir. Önemli bir nokta olarak, Özbekler ve Tacikler tarafından söylendiğine göre bu hareketin sadece bir eşkıyalık hareketi olmadığını ispatlandığını vurgulamaktadır. Bu arada Basmacıların bir taraftan Hokand ve Semerkant ile diğer taraftan da eski Buhara, Hive, Türkmenler, İranlılar, Afganlar ve bunun ötesinde Kafkaslar ve Kırım üzerinden Türkiye ile de çok sayıda bağlantıya sahip olduğuna inanılabileceğini eklemektedir (PA-AA: R 86.392: *Die politische Lage im früheren Generalgouvernement Turkestan Sommer 1928*, 6)

“*Milliyetlerin Gruplandırılması*” başlıklı ikinci bölümde Orta Asya koşullarının zorluğuna değinilmektedir. Buna göre bölgeye yeni gelenlerin kafasını karıştıran dil, lehçe, kabile ve milliyetlerin bolluğu nedeniyle bağlantılar güçleşiyordu. Rus dili büyük ölçüde yeterliydi ve bu husus, zorlukları kısmen kolaylaştırıyordu. Çünkü toplulukların eğitimli insanlarının çoğu Rusça konuşmaktaydı. Üç büyük grup belirgin şekilde ayırt edilebilirdi:

1. Avrupa Rusyası’ndan gelen göçmenler. Polonyalılar da dahil olmak üzere Slavlar ve Almanlar, az ya da çok Ruslaşmış Tatarlar ve Rus Yahudileri Avrupalılar olarak anılmaktaydı. Moskovalılar gösterişli bir şekilde kendilerini Avrupalılar olarak tanımlamaktaydı.
2. Şehir merkezleri Frunze (Bişkek), Karakol, Narın ve Oş ile Kırgızlar.
3. Semerkant, Buhara, Hokant, Margilan, Taşkent, Çimkent, Evliyaata ve Tokmak ile Özbekler.

Bu üç grup dış görünüşleri (başlıkları) ve meslekleri ile birbirlerinden açıkça ayırt edilebilirlerdi (PA-AA: R 86.392: *Die politische Lage im früheren Generalgouvernement Turkestan Sommer 1928*, 7-8).

Cleinow bu bölümde Almatı’nın doğusunda, Frunze ve Karakol yakınlarında, esas olarak Kırgızlar ve Kir-Kazaklar arasında yerleşen ve iç çatışmalar için çok az önemi olan Dunganlar, Tarañçiler ve Kaşgarlılar hakkında bilgiler vermektedir. Diğer taraftan Doğu Özbekistan’da olduğu kadar Kırgızistan’da da tüccar ve farklı meslek gruplarında rastlanan; ayrıca 1925’ten beri Kızılorda yakınlarından buraya taşınan, pirinç yetiştiren Koreliler dikkat çekmekteydi. Bu topluluklardan her biri Sovyetler Birliği dışındaki dünyayla kendi özel bağlantıları yoluyla mevcudiyetlerini sürdürmekteydi. Buhara Yahudileri, o tarihlerde Özbeklerin yanında yerini alıyordu. Cleinow’un tabiriyle “*İran ırkının çarpıcı derecede güzel ama oldukça geri kalmış bir topluluğu olan ve güçlü dövüş eğilimleriyle bilinen Tacikler*”, hem Sovyet hükümetinin zengin Özbeklere karşı bir sosyal destek gücü hem de Rus romantizminin taşıyıcısı olarak Özbeklerin sosyal alt sınıfı olarak görünmekteydi. Aral Gölü’ndeki Karakalpaklar herhangi bir trafikten uzakta yaşamaktaydılar. Raportörün düşüncesine göre bu sebepten mülk sahibi Özbeklere karşı ara sıra yardımcı birlikler olarak seferber edilseler dahi öngörülebilir gelecekte muhtemelen yalnızca yerel öneme sahip olacaklardı (PA-AA: R 86.392: *Die politische Lage im früheren Generalgouvernement Turkestan Sommer 1928*, 9-10).

“*Temel problemlerin coğrafi gruplandırılması*” başlığı raporun üçüncü bölümünü teşkil etmektedir. Giriş bölümünde belirtildiğine göre Türkistan’ın eski Genel Hükümeti batıdan doğuya şunlardan oluşmaktaydı:

1. Trans-Hazar. Hazar Denizi, Aral gölü ve Amuderya arasındaki bölge ve başkenti Aşkabad.
2. Hive. Amuderya’nın alt kısımlarının batı taraflarında.
3. Buhara. Amuderya’nın orta kollarının sağ yakasında.
4. Zerefşan civarından başkent Siriderya’ya kadar Semerkant.
5. Başkent Taşkent olmak üzere Siriderya bölgesi.
6. Başkenti Vjerny olan Sergiopol-Tschugutschak (Çöçek) hattının kuzeydoğusundaki Semirechye.

Türkistan’ın eski Genel Hükümeti, Sovyet İmparatorluğu içinde şu şekilde bölünmüştü:

1. Trans-Hazar, güney kesiminde Federal Türkmenistan Cumhuriyeti oldu; başkent Aşkabad’ın adı Poltoratzkiy olarak değiştirildi. Hazar ve Aral Denizleri arasındaki kuzey kısım, RSFSC (Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti) içinde Kazakistan Özerk Cumhuriyeti’nin bir parçasıydı.

2. Hive, Kazakistan’ın bir parçası oldu.

3. Buhara, Semerkand, Taşkent, Siriderya bölgesi ve Oş hariç Fergana bölgesi Tacikistan Özerk Bölgesi ile birleşerek Özbekistan Federal Cumhuriyeti’ni oluşturdu.

4. Semirechye, Kırgızistan ile Kazakistan arasında bölündü ve eski Fergana’nın Oş bölgesi Kırgızistan’ın bir parçası oldu (PA-AA: R 86.392: *Die politische Lage im früheren Generalgouvernement Turkestan Sommer 1928*, 10).

Cleinow’a göre siyasi sorunlara bakıldığında eski Türkistan Genel hükümetini dikkate almak yeterli gelmemekteydi. Doğu’daki İslâmî hareketin bir sonucu olarak, siyasi Orta Asya terimi, Rusya’nın coğrafi Orta Asyası’ndan çok daha fazlasını kapsamaktaydı (PA-AA: R 86.392: *Die politische Lage im früheren Generalgouvernement Turkestan Sommer 1928*, 10). Raporla vurgulandığı üzere Orta Asya’daki Müslüman nüfusun belirgin siyasi sorunları, Tacikistan, Özbekistan ve Türkmenistan çevresinde toplanmıştı. Buhara emirliğinin eski bölgeleri bu üç devlet idaresi yapısında birleştirilirken, Hive, Karakalpakların özerkliği olarak Kazakistan’a ilhak edildi ve böylece siyasi olarak geri plana itildi, en azından Orta Asya İslâmî’nin ana merkezlerinden uzaklaştırıldı. Bundan böyle Karakalpakların üstün siyasi otoriteleri yaklaşık 1500 km uzaklıktaki Almatı’da bulunurken, Amuderya üzerindeki coğrafi konumları onları ekonomik olarak Buhara (600 km) ve Semerkant’a (700 km) işaret etmiştir. Özbekistan bir anlamda Eski Buhara’dan kaynaklanan tüm siyasi sorunların varisi olmuştur (PA-AA: R 86.392: *Die politische Lage im früheren Generalgouvernement Turkestan Sommer 1928*, 12).

Üçüncü bölümün son kısmında Cleinow, Moskova liderlerinin gerçek niyetlerinin, Rusya'nın Orta Asya politikasının iki ana sorununun, son derece liberal görünen ve önceki yönetimin topraklarında birkaç ulus devlet yaratmaktan çekinmeyen bir milliyetler politikasının yardımıyla bölgesel olarak incelenmesinde açıkça ortaya çıktığını belirtmektedir. Buna göre yönetim, her şeyden önce yeni ulusal sınırlar yoluyla sorunların çözümüne hazırlanmak istemekte, ancak bireysel halkların ulusal gelişimi için tarihsel olarak şekillenen koşulları güçlendirmeyi arzu etmemekte idi. Sovyet hükümeti, faaliyetleriyle Orta Asya'daki milletlere ve boylara hükmetmesini ve onların birbirine düşmesini kolaylaştıran yeni sürtüşme yüzeyleri açtı. Böylece farklı araçlarla da olsa, Orta Asya'yı ancak kültürle birleşmiş bir halkla değil, çok sayıda rakip boy ve militle uğraştıkları için işgal edebilmiş olan Çarlık yönetiminin oyunu devam edebildi (PA-AA: R 86.392: *Die politische Lage im früheren Generalgouvernement Turkestan Sommer 1928*, 13).

“Çarların Orta Asya'daki Siyaseti” başlıklı dördüncü bölümde Çarlık hükümetinin, bölgedeki gücünün olumsuz faktörlerini kademeli olarak olumluya dönüştürmeye gayret ettiği ve ülkede farklı şekillerde destek kazanmaya çalıştığı vurgulanıyordu. Bu politika kapsamında Özbeklerin yaşadığı verimli pamuk ve ipek yetiştirme bölgelerinde, zengin yerli aileler devlet hizmetine alınmıştı (PA-AA: R 86.392: *Die politische Lage im früheren Generalgouvernement Turkestan Sommer 1928*, 14).

Alman raportörün deyimiyile Rus kapitalizminin, Müslümanlar arasındaki Ortaçağ feodalizminin geri kalmış dünyasına ve Kırgızların göçebe ekonomisine nüfuz ettiği görülmekteydi Rus devletinin, kendi iktidar konumunu güvence altına almak için ihtiyaç duyduğu sürece eski yerel otoriteleri koruma ihtiyacıyla yavaşlayan eski toplum biçimlerini ve sosyal bağımlılıkları değiştirmek istediği açıktı. Çarlık hükümeti, emirlerin ve hanların istediklerini yapmasına izin vermişti ve otoritesini sürdürmek için gerekli görüldüğü sürece ülkeyi yağmalamalarına göz yummuştu. Hive ve Buhara emirlerinin 1919'a kadar sözde hükümdarlıklarını sürdürebilmelerinin nedeni buydu (PA-AA: R 86.392: *Die politische Lage im früheren Generalgouvernement Turkestan Sommer 1928*, 14).

Raporda vurgulanan bir husus Orta Asya şehirlerine göç eden Rusların dışında, büyük bir servet ve mali bağımsızlık elde eden Özbek veya o zamanki adıyla Sart ailelerin siyasi saiklerle ekonomik avantaj elde ettikleriydi. Ticaretle, özellikle de pamukla uğraşan yerlilerin çoğu için bu gelişme, umulan maddi bağımsızlığı değil, yalnızca bir efendi değişikliğini getirmişti. Cleinow'un ifadesiyle daha önce emirlerin, hanların ya da Buhara Yahudilerinin tebaası iken, Rus-Tatar tüccarlarının ve Rus bankalarının bağımlı ajanlarından başka bir şey olamamışlardı (PA-AA: R 86.392: *Die politische Lage im früheren Generalgouvernement Turkestan Sommer 1928*, 15).

Raporda aktarılan bilgilere göre Pamuk ekonomisinin özellikle Fergana'daki gelişimi, bölgeye muazzam miktarda fon akışıyla sonuçlanmıştı. Küçük toprak sahiplerinin yoksullaşmasına paralel olarak zengin yerlilerden oluşan küçük bir grup da ortaya çıktı. Kapitalist ekonominin pamukla bağlantılı olarak hızla geliştirdiği makineleşme, küçük çiftçilerin ev işlerini verimsiz hale getirdi.

Borçlanma, toprak kaybı ve topraksız kişilerin sayısındaki artış kendini göstermeye başladı. Vurgulanan önemli bir nokta da devletin, uzun vadede toplumsal huzursuzluktan çok İslâm'ın ruhundan korktuğu gerçeğiydi. Devlet bir eliyle birkaç yerliye hayal bile edilemeyecek zenginleşme fırsatları sunarken diğer taraftan bu zenginlerin ellerinden dindaşlarını sömürdükleri araçları zorla almaya çalıştı (PA-AA: R 86.392: *Die politische Lage im früheren Generalgouvernement Turkestan Sommer 1928*, 17).

Devlet organlarının İslâm'a karşı eylemleriyle, halkın duyarlılığı derinden yaralandı. Rusya'nın ekonomik tedbirlerinin etkisi altında ortaya çıkan ve büyük önem taşıyan Ceditçiler hareketi demokratik olarak mücadele etmek yolunu seçti. Cleinow'a göre Ceditçiler başlangıçta, Trans-Hazar Demiryolunun açılmasından sonra, Hive'deki ortaçağ koşullarına karşı Özbek, Rus, Tatar, Buhara Yahudileri ve diğer tüccarlardan bir araya gelen, ulusal olarak tanımlanamayan bir liberal işadamları topluluğu olarak anlaşılıyordu (PA-AA: R 86.392: *Die politische Lage im früheren Generalgouvernement Turkestan Sommer 1928*, 18).

Çarlık döneminde Ceditçiler daha büyük bir siyasi önem elde edemediler çünkü Dünya Savaşı'nın patlak vermesi pamuk bölgelerinde tüm enerjileri zincirleyen bir ekonomik patlamayı beraberinde getirdi. Raporda belirtildiğine göre Orta Asya'da pamuk bitkilerinin işgal ettiği alan 1914'te 406.500 desatin iken 1916'da 833.800 desatin'e yükseldi. Taşkent, Semerkand, Buhara, Aşkabad, Hokand ve Andican'da geniş Rus tüccar hayatı, oryantal prens yaşamının ihtişamıyla birleştirildi. Geniş salonlu tek katlı evler, geniş meyve bahçelerini 4-6 sıra gölgeli kayın, kavak, meşe ağaçlarıyla kaplı geniş caddelere doğru kapattı. Özellikle Taşkent ve Andican'da çabuk para kazanıp bir o kadar çabuk kaybedenlerin hayatı gelişirken, oryantal pazarları ve çok sayıda camisi olan eski şehirlerde kerpiç binalar ve uzun adımlarla ilerleyen develerin olduğu manzaralar dikkat çekmekteydi (PA-AA: R 86.392: *Die politische Lage im früheren Generalgouvernement Turkestan Sommer 1928*, 19).

Raporun dördüncü bölümünün sonlarında Pamukçuluk meselesine dair önemli bilgiler verilmektedir. Belirtildiğine göre Pamuk çılgınlığı tüccarları ne kadar çıkarıcı hale getirdiyse yozlaşmış tercümanların ve sahtekar avukatların etkisi de bir o kadar güçlenmiş ve yerli halklar ile yönetim arasındaki karşıtlık daha da derinleşmişti. Zaman içinde de Ruslara saygı azalmıştı. Cleinow'un ifadesiyle ulusal propaganda zemini, Rus uluslararası sermayesinin pamuk işindeki faaliyetinden daha iyi hazırlanamazdı. Raportörün dikkat çekici bir şekilde belirttiğine göre bu bağlamlardan hareketle 1916'daki Kırgız ayaklanması basitçe 200.000 kişilik seferberliğe karşı bir isyan olarak açıklanamazdı, aksine bu ayaklanma yerli halkın Ruslara karşı derin nefretinin bir işareti olarak değerlendirilmeliydi. Ceditçiler bu iş birliğinden kendi paylarına Doğu sömürge halklarına her şeyden önce ulusal kurtuluş vaat eden Bolşeviklere katılımı sağlayan motivasyonu da almışlardı (PA-AA: R 86.392: *Die politische Lage im früheren Generalgouvernement Turkestan Sommer 1928*, 20).

“*Rus yerleşimi*” başlıklı beşinci bölümde yer alan bilgilere göre Rus ticaret sermayesinin fahiş karlar elde etmesinin bir yolu olarak kendisini pamukla sınırlandırmasına gerek olmadığı belirtiliyordu. Hayvancılık ticareti, meyve ve şarap dahil her türden ürün ticareti, tarımın yoğunlaşmasını ve toprağın daha fazla kullanılmasını teşvik etti. Bu eğilim, başlangıçta hükümetin devleti sömürgeleştirme girişimleri tarafından karşılandı. 1868 yılına dayanan bir plana göre imparatorluk hükümeti yine dış politik nedenlerle Türkistan Genel Hükümeti’nde her yıl artan sayıda Rus ve Alman yerleşimci bulunduruyordu. Rus yerleşiminin ana akışı, Karakol bölgesi ve İli Ovasındaki dağların kuzeyindeki Özbek ve pamuk yetiştirme alanlarının dışındaki alana yönlendirildi. Verilen bilgilere göre söz konusu göçten etkilenenler öncelikle kiliseler olmuştu (PA-AA: R 86.392: *Die politische Lage im früheren Generalgouvernement Turkestan Sommer 1928*, 20).

Beşinci bölümün sonlarında Cleinow, Çarlık hükümetinin politikalarına karşı ortaya çıkan reaksiyonlara değinmektedir. Pyotr Arkadyevich Stolypin’in tarım reformuyla bağlantılı olarak zorunlu yerleşimin ülkeye çok sayıda yeni yerleşimci getirdiğine değinen raportör, nüfusun endişesinin arttığını ifade etmektedir. Karakol yerleşimi ve Celâlâbad çevresindeki yamaçlar ve Narın’da, yani Kırgız bölgelerinin kalbinde bu durum kendini hissettirmişti. Çar, 1916’da asker alımı için Türkistan halkına seslendiğinde, halk bu duruma isyan etmek suretiyle karşılık verdi. Ayaklanma acımasızca bastırıldı. Bununla birlikte yaşananlar çok sayıda Kırgız’ın sürüleriyle Çin’e gitmesi anlamına geliyordu, bu da ordunun et ve hayvan derisi tedarikini ciddi şekilde etkiledi. Rusların kendilerinden intikam alacağı korkusuyla bu insanların yaşamak zorunda kaldıkları sürece memleketlerine geri dönmeleri söz konusu bile değildi. Hareketin boyutu raporda yer verilen rakamlardan anlaşılmaktadır. Genel Vali Kuropatkin’in emrine göre, toplam 220.000 yerli halk askere alınacaktı. 180.000 kişi 1917’ye kadar askere alındı. Semirechye’de yurtların sayısı 1915’te 182.255’ten 139.190’a ve 1916’da 53.065’e düştü ve buralardaki insanların çoğu Kaşgar ve Kuça bölgesine göç etti. 1917 istatistiklerine göre, ayaklanmadan en çok etkilenen bölgelerde Kırgız ekonomisinin kayıpları çok yıkıcıydı (PA-AA: R 86.392: *Die politische Lage im früheren Generalgouvernement Turkestan Sommer 1928*, 23).

“*Türkistan’ın Bolşevikler tarafından işgali*” başlıklı altıncı bölümde Çarlığın yıkılmasından sonra Orta Asya’daki durumun karakteristiğine değinilmektedir. Özbek bölgesinde (Hive, Buhara, Hokand, Fergana) Rus ticari çıkarlarının Özbeklerin önde gelen aileleriyle birleşmiş olduğu dikkat çekmekteydi. Ceditçiler ve muhafazakârlar (ulema) arasındaki ayrımlar giderek dayanılmaz derecede şiddetli hale geldi. İki kesim arasındaki fikir ayrılıkları her şeyden önce kültüre ilişkin konularda, özellikle de eğitime dair yöntemlerle ilgili olarak ortaya çıkmıştı. Büyük sulama sistemleriyle bağlantılı olarak Arys’ten Bişkek’e ve daha ötedeki ovalara kadar giden demiryolu inşaatının devam etmesi, yeni yerleşim fırsatlarının ve en büyük ekonomik yükselişin yolunu açmıştı. Sonuç olarak, 1917’de başlayan ve daha sonra (1920/21) Bolşevikler tarafından sınıf mücadelesini Rus köylerine taşımak için istismar edilen bir faktör olan genel kargaşa sırasında Rusya’nın her yerinden çok sayıda vahşi yerleşimci oraya akın etti. Semirechye, Karakol, Almatı ve Celâlâbad’da Rus unsuru 1916’daki aşırılıklardan sonra yeniden toplanmaya başladı.

Çiftçiler, Cleinow'a 1917-1920 yılları arasında Rusya'nın Semirechye köyündeki ekonomik yaşamı hayatlarının doruk noktası olarak tanımladıklarını söylemişlerdi. Bu durum iyi hasatlar, yüksek fiyatlar, kolay vergiler ve sosyal koşulları düzenleyecek ve hatta sadece denetleyecek herhangi bir devlet gücünün olmaması gibi nedenlerin etkisiyle şekillenmişti (PA-AA: R 86.392: *Die politische Lage im früheren Generalgouvernement Turkestan Sommer 1928*, 24).

Türkistan'ın Bolşevikler tarafından işgali ilk başta olağan şekilde, esas olarak terhis edilenlerin ve sadece 5-6 kişi olduğu söylenen birkaç parti adamının önderliğindeki demiryolu işçilerinin yardımıyla ilerledi. Hive ve Buhara emirliklerinin varlığı ve ardından Pan-İslâm temelinde özel çabaların ortaya çıkmasıyla işgal süreci çok özel bir karakter kazandı. Bolşevikler için mücadele kolaylaştı. Ulema kesimi, İslâmî Konseydeki (Şura-yı İslâmiye) payları noktasında özgürlük için mücadele eden Ceditçilere karşı ajitasyon yapma zamanının geldiğini hissettiler. Yerel işçiler arasında, Şura-yı İslâmiye tarafından dikkate bile alınmayan bir ulusal Müslüman işçi derneği (ittifak) kuruldu (PA-AA: R 86.392: *Die politische Lage im früheren Generalgouvernement Turkestan Sommer 1928*, 25).

Raporda devrimi takip eden süreçteki karışıklıklara dair malumatlar bulunmaktadır. Buna göre Kasım 1917'de Bolşevikler Taşkent'te iktidarı ele geçirdiklerinde, IV. Bütün Müslümanlar Kongresi, Türkistan'ın özerkliğini ilan etmiş ve Ural Kazaklarının ve Kafkasya'nın dağ kabilelerinin Bolşevik karşıtı örgütleriyle ittifak kurmuştu. Eski Margilan'da (Fergana), eski bir soyguncu Madami Abek, Basmacıları Fergana'nın Rus köylerini ve yeni kasabalarını yağmalamaya çağırdı. Moskova'dan gelen Bolşevikler, 7 Aralık 1917'de Sovnarkom (Halk Komiserleri Konseyi) aracılığıyla Müslümanlara bir manifesto ile seslendi. Orada Müslümanlara şöyle seslenilmekteydi:

“Rusya'nın Müslümanları... Kırgız ve Sartlar... Türkistanlılar... hepiniz, camileri ve mescitleri Rusya'nın çarları ve zalimleri tarafından yıkılan, inanç ve adetleri baskı altına alınan sizler... Artık inancınız, adetleriniz, milli ve kültürel kurumlarınız hür ve dokunulmaz ilan edilmiştir. Milli hayatınızı özgürce ve engelsiz tesis edin. Buna hakkınız var...”

Hem ulemanın hem de ceditçilerin duymak istediği slogan tam olarak buydu. Ancak bu girişim iki tarafı bir araya getirmeye yetmedi. Sonuç olarak Bolşevikler, Hokand özerkliğiyle hızla başa çıkabildiler. Cleinow'un ifadesiyle o tarihlerde dahi (1928) buradaki harabeler, şehri bir moloz yığınının çeviren savaflara tanıklık ediyordu. Öte yandan Genel Hükümet'in batısında Buhara Emirini yenmek ve İngilizlerin Bakü'den başlayan müdahalesini zararsız kılmak için uzun ve çok kıtalı muharebeler gerekmişti (PA-AA: R 86.392: *Die politische Lage im früheren Generalgouvernement Turkestan Sommer 1928*, 26).

Raporda verilen bilgilere göre Basmacıların Rus yerleşimcilerle birleşmesi daha sonra Sovyet hükümetinin Semirechye'deki yerleşimcilere karşı da harekete geçmesine neden olmuştu. Son olarak Buhara Emiri ile diplomatik görüşmeler yapılması gerekiyordu. Bu doğrultuda onunla çeşitli anlaşmalar yapıldı. İngilizlerin Trans-Hazar'da Bakü işgali, Moskova hükümetini Müslüman örgütlerinin bölge ofislerini yaratarak Müslümanların birleşme çabalarına uyum sağlamaya sevk etti.

Georgi Çiçerin'in Buhara ve Hive köylülerine ve işçilerine yaptığı çağrı, kalkınmayı yönlendirmek için 8 Ekim 1919'da Moskova'dan geldi. Uluslararası sermayeye ve ülke içindeki düşmanlara karşı, ülkelerini yabancı sömürücülere satan emirlere karşı birleştirmek amaçlanıyordu. 1921 Yüksek İktisadi Şurası'nın büyük imtiyaz programında çok açık bir şekilde ortaya çıkan, Orta Asya'nın dış ülkelerden tamamen tecrit edilmesi programı dikkat çekmekteydi. Hokand liberallerine, Basmacılar'a, Celâlâbad köylülerine, Hive ve Buhara Emirlerine karşı kazanılan zaferlerden ve Trans-Hazar'a yapılan müdahaleden sonra Sovyet hükümeti Orta Asya'da yeni ulusal devletlerin kesin sınırlarını çizmeye başlayabildi. Komünist Parti Türk Komisyonunu Taşkent'e gönderdi. Partinin her şeyden önce yerlilerin entegrasyonu için Musburo'ya⁴ her şeyin kendi istek ve planlarına bağlı olduğunu kanıtlamaları gerekiyordu (PA-AA: R 86.392: *Die politische Lage im früheren Generalgouvernement Turkestan Sommer 1928, 27*).

Cleinow'un ifade ettiği gibi sosyal ve ekonomik tabakaların imha edilmesinin ön koşulu olan Lenin'in milliyetler politikasının ilkelerinin doğru bir şekilde anlaşılması gerekiyordu. Musburo'nun ruhani lideri Turar Rıskulov, babası Almatı yakınlarındaki fakir Kırgızlar arasında söz sahibi bir idealist olduğundan görev hiç de kolay değildi. Rıskulov, duygularını korumak ve eyleme olan susuzluğunu gidermek için Moğolistan'da onurlu bir görev aldı ve burada kabile duygularının romantizminden kurtulmuş bir Bolşevik olarak akılcı bir şekilde faaliyet gösterdi. Bununla birlikte daha derin bir engel vardı. Bolşeviklerin Rus sömürgelerindeki koşullarla ilgilenemeyecekleri gerçeği, onları partideki sadık taraftarlar, özellikle de Kırgızların emrinde ve orada komünist fikirleriyle çalışanlar açısından ayakta tuttu. Celâlâbad köylülerinin Monsterov yönetimindeki Basmacılarla birleşmesi Sovyet hükümetine karşı milliyetçi mücadele yapacaklarının yeni kanıtı olarak görüldü. Ortaya çıkan baskı altında, Sovyet hükümeti sınıf savaşını Rus köyüne taşıma noktasındaki iradesini göstermeye karar verdi. Böylece bir "yoksul" ayaklanması düzenledi. Bu devrimci eylemlerden sonra Türk Komisyonu, Cleinow'un belirttiği şekilde Orta Asya'da geçerli olan sınırları oluşturdu. Raportöre göre iki büyük sorun ise geleceğe bırakıldı: tamamen ulusal-politik bir mesele olarak Kırgız sorunu ve ağırlıklı olarak dini bir sorun ya da kültürel-politik bir mesele olan İslâm veya Türk sorunu (PA-AA: R 86.392: *Die politische Lage im früheren Generalgouvernement Turkestan Sommer 1928, 28-29*).

"Kırgız sorununun ortaya çıkışı" başlıklı yedinci bölümde daha evvel Sovyetler tarafından geleceğe bırakılan bir sorun olarak ifade edilen mesele ele alınmaktadır. Buna göre Kırgız sorunu, Kırgızların İslâm'a mal edilmemesi, putperest olarak ele alınması gerektiği ve aralarında İslâm'ın yayılmasının esas olarak Çarlık bürokrasisinin ihmalinden kaynaklandığı görüşüne dayanmaktaydı. Kırgızlar arasında Rus devlet otoritesinin müttefiki olan molla denilen din adamları bilinmekteydi (PA-AA: R 86.392: *Die politische Lage im früheren Generalgouvernement Turkestan Sommer 1928, 29*).

⁴ Musburo'nun görevi yerli halk arasında Sovyet iktidarının fikirlerini yaymak ve parti örgütleri kurmaktır. Musburo, Türkistan çapında bir teşkilatlar ağı kurarak Müslüman halktan üyeler almıştı (Khalid, 2020, 133).

Cleinow'un düşüncesine göre her şeyden önce Müslümanların şiddetle kınadığı Kırgızlar arasında kadınların konumu, onların İslâm dini ile olan içsel bağlarını sorgulanabilir hale getirmişti. Çoğu Müslüman halkın aksine Kırgız kadınları, sözde dindar Kırgızlar arasında bile asla peçe takmazlardı. Onlar bir anlamda ekonominin ve kültürel ilerlemenin taşıyıcısı konumundaydı. Raportörün gözlemleyebildiği kadarıyla, zenginlerin yurtlarında, tabiri caizse, akşamları belirli törenlerle erkeklerin akşam dualarını başlatan bir rahibe rolünü oynuyorlardı. Raportörün aktardığına göre Kırgızlar kültürel formdan yoksun yaşıyorlardı. Kadınlar bile faaliyetlerini çocuk doğurmak, emzirmek ve yurtlara kumaş dokumak veya keçe doldurmakla sınırlıyordu. Erkek koyunu kesiyor, kadın ona yemek hazırlıyordu. Zenginler yurtlarında yatarken ve bolca kıymız eşliğinde sosyal akranelarıyla gün boyu toplantılar yaparken, fakir Kırgızlar bütün gün at sırtında oturup sayıları binleri bulan sürülere bakıyorlardı (PA-AA: R 86.392: *Die politische Lage im früheren Generalgouvernement Turkestan Sommer 1928*, 30).

Kırgızların, özellikle göç bölgelerinin geri kalmış kısmında, kültürel gelişmeye, okullara ve diğer ulus inşa etme araçlarına büyük bir anlayış gösterdiklerini duyup görmek raportörü daha da şaşırtmıştır. Cleinow'un aktardığı bilgiye göre Çarlık çöktükten kısa bir süre sonra Issık Göl'ün kuzeyinde ve güneyinde ve Narın vadisinde ulusal Kırgız okullarının örgütlenmesi kendiliğinden başlamıştı. Bu durumun sahte olduğunu iddia eden şüphecilerin sözlerine göre özellikle Narın bölgesindeki okullar, Bolşevikler tarafından ulusal azınlıkların özerklik ilanıya bağlantılı olarak kaçan Kırgızları ikna etmek için kullanmak amacıyla gösterişli bir şekilde kurulmuştu. Belirtildiğine göre Bolşevikler son zamanlarda bunların ilk ulusal okullar olduğunu iddia etmişlerdi. Alman gözlemcinin notlarına göre birkaç ay içinde iki bölgenin Arap harfleriyle Kırgız dilinin öğretildiği gezici okullarla dolu olduğu gerçeği dikkat çekmekteydi. Son andan itibaren bu kültürel hareketin sosyalist olmadığı, destekçilerinin çoğunun zaten Müslümanlığa bağlı ve Orta Asya'daki Türk halklarının birleşmesi için çabalayan varlıklı soylu ailelerden geldiği sonucuna varılabildi. Bolşeviklerden gelen raporlara göre orada gelişen koşullar belirsizdi ve eğitimli komünist eksikliği nedeniyle başlangıçta yeterince üzerinde durulamamıştı (PA-AA: R 86.392: *Die politische Lage im früheren Generalgouvernement Turkestan Sommer 1928*, 31).

Alman yetkili, raporun yedinci bölümünün sonunda Karakol bölgesinde Kırgız bir Profesör ile yapmış olduğu görüşmeye dair malumat paylaşmaktadır. Cleinow, Kırgız akademisyenin "Biz Kırgız asıllı zeki insanlar, tıpkı Çarlık döneminde olduğumuz gibi Sovyet hükümeti tarafından da ayrılmış olarak görülüyoruz" şeklindeki beyanatına dikkat çekmektedir. Bölgedeki durumla ilgili değerlendirmesini paylaşan raportör, sınırın yanlış çizildiğini ve zamanla lehte değiştirilmediği takdirde ciddi siyasi sorunlar yaratabileceğini belirtmiştir. Kırgız milliyetçiliğinin olası sonuçlarından duyulan bariz korkuya rağmen Sovyet hükümetinin Kırgızların ulusal özgüvenini güçlendirmekten vazgeçmediği de dikkat çekmiştir. Bu doğrultuda Avrupa çapında üne sahip bir bilim adamı olan Leningrad akademisyeni Barthold, Kırgız halkının, onları yalnızca gururla doldurabilecek ve savaşçı ruhlarını alevlendirebilecek bir geçmişle sunulduğu bir tarih yazmak zorunda kalmıştır (PA-AA: R 86.392: *Die politische Lage im früheren Generalgouvernement Turkestan Sommer 1928*, 33).

“*Kırgız Sorunu*” başlıklı sekizinci bölümde, Kırgız milliyetçilerinin tartışmalarına değinen Cleinow, Kırgızların topraklarının bölünmesine işaret ederek, bunun Sovyet milliyet politikasının sahtekarlığının kanıtı olduğunu ortaya koymaktadır. Bahsedildiğine göre Kırgız milliyetçileri tartışmayı ele almaktan çok mutluydu. Rus komünist liderler, Kırgızların güvensizliğinden yakınıyorlardı. Cleinow, Komünist Parti’nin işinin son derece zor olduğuna ilişkin değerlendirmelerin bulunduğunu belirtmektedir. Bu şartlara rağmen Sovyet Hükümeti’nin yakın gelecekte Kırgızlar için endişelenmesine gerek yoktu. Kırgızların göçebe ekonomileri ile kendi öz kaynaklarından bir devlet aygıtı kurma gibi bir ihtimalleri dahi bulunmamaktaydı. Sonuç olarak verilen bilgilere göre devlet bütçesinin belirlenmesinde idari organlar, personel ve kültür politikasında tamamen Moskova’nın iyi görüşüne ve yardımına bağımlıydı. Yetkililerin millileştirilmesi sloganına rağmen gerçekte bu hedef gerçekleşemedi. Kırgızistan’da yerel polisler sadece bir kısmı Kırgızlardan, karışık nüfuslu yerlerde ise istisnasız Ruslardan oluşmaktaydı. Kırgızistan’da devlet ticaret organları ve sanayi işletmelerinin idaresi tamamen Rusların elinde bulunmaktaydı. Öte yandan, hidrolik mühendislik idaresi ve yağmurlama sistemi Kırgızların güçlü kontrolü altındaydı (PA-AA: R 86.392: *Die politische Lage im früheren Generalgouvernement Turkestan Sommer 1928*, 34).

Cleinow’un düşüncesine göre yakın gelecekte nüfusun hangi katmanlarının Kırgız milliyetçiliğinin taşıyıcısı olacağı sorusu ortaya çıkmaktaydı. Nüfusun kültür eksikliği göz önüne alındığında gençlerin tutumlarını değiştirmek son derece zordu ve onların eğitimleri tamamen Moskova’daki parti liderliğinin elindeydi. Cleinow’un aktardığına göre Kırgızlar ve Ruslar kendisine, Rus yüksek kurumlarında eğitim görmüş yaklaşık yedi yüz gençten üç yüzden fazlasının başta tüberküloz olmak üzere tamamen hasta ve çalışamaz halde evlerine döndüklerini bildirmişti. Geri kalanlardan neredeyse yüz kadarı eve dönmüş ve geri kalanların hepsi, koşulların kendileri için Kırgızistan’dakinden çok daha uygun olduğu Rusya’da kalmıştı. Bu sonuç Cleinow’un aktardığına göre şüphesiz ki materyalist propagandanın bir etkisiydi. Ona göre bu durum Rusya’da yetişen Kırgız gençliğinin Kırgız milliyetçiliği ve ayrılıkçılığının taşıyıcıları olacağı sonucuna varmalarını sağlıyordu. Büyük Kırgız fikrinin taşıyıcıları olduğu söylenenler, aynı zamanda en büyük sığır sürülerinin de sahibi olan kabile reisleri idi. O zamanlar için Kırgızistan’daki tüm alt düzey Sovyet aygıtını kontrol ettikleri ve ülkenin geri kalmış ekonomisinin taşıyıcıları oldukları için yönetimin onlara ihtiyaç duydukları söylenebilirdi. Moskova’nın iradesine göre, ekonominin bu bireysel taşıyıcıları en önemli rolü oynamalıydı (PA-AA: R 86.392: *Die politische Lage im früheren Generalgouvernement Turkestan Sommer 1928*, 35).

Cleinow, Türkistan’ın geniş arazilerinde, yemyeşil dağ çayırlarında saatlerce at sürdüğünü aktarmaktadır. Raportör, bu kadar büyük rezervlere rağmen, kabileler arasında ve dahası Kırgızistan ile Kazakistan arasında otlaklar konusunda her zaman ciddi bir anlaşmazlık bulunduğunu belirtmektedir. Bu koşullar altında Kırgızların büyük ulusal sloganlar altında siyasi olarak birleşmesinin düşünülemez düşüncemeyeceği akla gelebilir. Aktarıldığına göre Sovyet hükümeti öncelikle okullar ve yerleşim yerleri aracılığıyla ulusun yapı taşlarını oluşturmaya çalışıyordu. Alman yetkiliye göre Kırgız milliyetçiliğinin Rusya için tehlikeleri hâlâ çok uzaktaydı.

İslâmî dünyadan gelen teşvik azalacaktı, çünkü Kırgızların büyük bir kısmı Müslümanlar olarak değil, Bolşeviklerin materyalizminin taşıyıcısı olan kafirler şeklinde görülmeliydi. Göçmen Kırgızların devlete karşı kullandıkları temel silah ise Çin’e çekilmeleri idi. 1916’dan sonra Kaşgar bölgesinin artık otlatma fırsatları sunmadığı ortaya çıktığından beri silahlar körelmişti; sadece Kırgızların ulaşmakta zorlandıkları Kuça’nın doğusunda daha iyi umutlar bulunuyordu. Cleinow bilhassa şu durumların da gözden kaçırılmaması gerektiğini düşünmektedir: Kırgızistan şehirlerinde Sovyet hükümeti, uzun bir süre Avrupa Rusya’sından çekilmesi muhtemel sanayi ve demiryolu işçileri aracılığıyla kamu hizmetini canlandırarak olası şovenizmi ve ulusal-politik eylem susuzluğunu bastırabilirdi. Dolayısıyla Sovyetler, Çarlık hükümetinin oynadığı role benzer bir role sahipti (PA-AA: R 86.392: *Die politische Lage im früheren Generalgouvernement Turkestan Sommer 1928*, 36).

Raportörün aktardığına göre o ana kadar endüstriyel gelişme henüz emekleme aşamasında bulunuyordu. Frunze’de Çek komünistleri tarafından yönetilen bir kumaş fabrikası, diğer bir yerde çimento fabrikası bulunmaktaydı. Frunze’nin yaklaşık 20 km doğusunda bir şeker fabrikası kurulması planlanmaktaydı. Kırgızlarla işbirliği ancak eski otoriteleri yeniden tesis etmek için yapılabilirdi. Alman yetkilinin aktardığına göre Rus ve Alman köylerinde bulduğu ruh hali, Sovyet hükümeti ile ilgili olarak Rusya’nın geri kalanındaki duruma benziyordu. Sovyetler 1920’de kendisine saldıran Kırgızlara karşı halen güvensizlik içindeydi. Vergi baskısı, Kırgızlar ve Kazakların tecavüzleri hakkındaki şikayetler yüksek sesle dile getiriliyordu. Pek çok köylü, Rusya herhangi bir taraftan saldırıya uğrarsa saldırganın yanında yer alacaklarını açıkça söylemekten korkmuyordu. Hatta Kızıl Ordu askerlerinin Bolşeviklere karşı olduğunu iddia ediyorlardı (PA-AA: R 86.392: *Die politische Lage im früheren Generalgouvernement Turkestan Sommer 1928*, 37).

Cleinow’a göre Sovyet hükümetinin diğer milliyetlerin ulusal bir Kırgız ayaklanmasını ezmesine izin vermekten bir an bile tereddüt etmeyeceği beklenmeliydi. Kırgız sorununun sonraki yıllardaki durumu açısından Türkistan-Sibirya demiryolu hafife alınmamalıydı. Bu yolla sendikalarda örgütlenen sanayi ve nakliyat işçileri, uluslararası sınıf bilinciyle eğitileceklerdi. Raportörün aktardığına göre bir Rus demiryolu mühendisi kendisine, uzun mesafeli demiryolu hattının ekonomik olarak daha önce gelişmiş bölgelerden yerleşim olmayan bozkırlara taşınmasının nedenini açıklamıştı. Rus mühendis söz konusu demiryolunun bir “*Kırgız demiryolu*” haline gelmesi tehlikesine atıfta bulunarak, bundan kaçınılması gerektiğini belirtmişti (PA-AA: R 86.392: *Die politische Lage im früheren Generalgouvernement Turkestan Sommer 1928*, 38).

“*Kırgızistan ve Kazakistan Sorunu*” başlıklı dokuzuncu bölümde Kırgız sorununun diğer tarafında Kazakistan sorununun bulunduğu belirtilmektedir. Özerk Kazakistan Cumhuriyetine ait henüz keşfedilmemiş, neredeyse ıssız bozkır ve çöl bölgesinin etrafındaki eyalet bölgesi, 6,8 milyon nüfuslu ve Almanya’nın dört katı büyüklüğünde, içinde en çeşitli antropolojik unsurları ve karışımları birleştiren Kazak ulusunun bir araya gelmesiyle oluşmuştu.

Cleinow bu noktada Leningrad Bilimler Akademisi'nin son yıllarda son derece zengin materyaller yayınladığı literatürü özel olarak incelemekten sorun hakkında daha fazla konuşmaktan kaçınılması gerektiğini de eklemektedir. Raportörün kaydına göre Kazaklar arasından ilk kez o yıl asker alınmıştı. Kırgızistan'dan henüz asker alınmamıştı. Hem Kırgız sorununun hem de Kazakistan'ın gelişmesi için büyük önem taşıyan şey, geçici olarak Kızılorda'da (Perovsk) bulunan merkez Kazakistan'ın Almatı'ya, yani kuzey kentine yakın bir yere nakledilmesi idi (PA-AA: R 86.392: *Die politische Lage im früheren Generalgouvernement Turkestan Sommer 1928*, 39).

Almatı, doğu kesimlerinde Dunganlarla serpiştirilmiş, zengin Rus yerleşimlerinden oluşan bir halkanın ortasında yer almaktaydı. Cleinow'un düşüncesine göre 1930 yılına kadar 200.000'den fazla nüfusa sahip olacağı söylenen yeni başkent beslenmesini tehlikeye atmadan, bu yerleşim yerlerine şimdilik dokunulmamalıydı. Kir-Kazakları'nın bir kültür merkezi olarak Almatı bu nedenle güçlü Rus etkisi altında olacaktı. Sonuç olarak Cleinow, Kir-Kazakların yeni başkentinin Kırgız sorununun gelişimi üzerinde hafifletici bir etkiye sahip olup olamayacağı konusunda çekimserdir. Zira ulusal duygunun ölçülemezlerini bir plana sığdırmak ekonomik süreçler kadar kolay değildir. Dış politikayla ilgili bazı sorular Kazakistan ve Kırgızistan için benzerdir, çünkü Kir-Kazaklar, Almatı'nın batısında ve kuzeyindeki Kazaklardan çok Kırgızlarla daha yakın akraba olan Altay ve İli arasında Çin sınırı boyunca yaşar ve göç ederler. Kazakistan ile Kırgızistan arasındaki sınırın kendine özgü bir şekilde kurulması nedeniyle Kırgız kabilelerini toplama ve tüm Kırgız topraklarını tek bir devlette birleştirme gibi büyük siyasi görev, Kırgızların ulusal bilinciyle karşı karşıya kalmıştır. Alman yetkiliye göre bu, Rusya'nın Asya'daki yayılmasının tüm mevcut ve gelecekteki muhaliflerini ilgilendirmesi gereken bir görevdi ve bir yandan Kırgızların ulusal iradesi ne kadar güçlüyse ve diğer yandan direniş ne kadar büyükse, onu o kadar çok ilgilendirecekti (PA-AA: R 86.392: *Die politische Lage im früheren Generalgouvernement Turkestan Sommer 1928*, 40).

Raporun onuncu bölümü "*Kırgız sorunu ve Çin*" başlığını taşımaktadır. Cleinow'a göre Kırgızistan'daki kalkınmayla ilgili bir sonraki taraf, uygun ulaşım yollarını geliştirerek geri kalmış batı eyaletlerini hızla değişen Doğu'ya bağlamak zorunda kalacak olan konsolide bir Çin olacaktı (PA-AA: R 86.392: *Die politische Lage im früheren Generalgouvernement Turkestan Sommer 1928*, 41).

1916'da Kaşgar'a sığınan Kırgızların Batı Türkistan'da alışık oldukları sürüleri için orada zengin yem bulamamaları Ruslar lehine bir belirtiydi. 1916'da Semirechye'den kaçan yaklaşık 300 Dungan ailesi dahi birkaç istisna dışında eski evlerine döndü. Almatı bölgesinden bir Dungan, Sovyetler Birliği'nden gelen herkesin Çin'de hor görüleceğini belirtiyordu. Cleinow'un notlarına göre o zamanlar Kaşgar ile Kırgızistan arasındaki bağlantı Kaşgarlılar üzerinden sağlanmaktaydı. Cleinow, Kaşgarlı beş kişiyle birlikte trende birkaç saat yolculuk yaptığını ve ertesi gün Celâlâbad'daki çay salonunda buluştuğunu aktarmaktadır. Kaşgarlılar Alman yetkiliye Çin pasaportlarını göstererek kendilerini tanıtmışlar ve muhataplarının Alman olduğunu duyduklarında oldukça ilgili davranmışlardı.

Kaşgarlılar, Bolşeviklerin Kaşgar’da çok az saygı gördüklerini bildirmişlerdi (PA-AA: R 86.392: *Die politische Lage im früheren Generalgouvernement Turkestan Sommer 1928*, 41).

Cleinow’un verdiği bilgiye göre Çin’in Kırgızistan’da bir konsolosluğu bulunmuyordu, bununla birlikte onun fikrine göre Oş, Andican ve Almatı’da birer Çin konsolosluğu olması şüphesiz uygun olacaktı. Tüm gözlemlerden, Rusya-Çin sınırında ortaya çıkan siyasi sorunların hâlâ sahada çok uzak olduğu sonucuna varılabilirdi (PA-AA: R 86.392: *Die politische Lage im früheren Generalgouvernement Turkestan Sommer 1928*, 42).

On birinci bölüm “*Orta Asya’daki Pan-İslâmî Fırsatları Savunmak*” başlığını taşımaktadır. Cleinow öncelikle Orta Asya’daki Pan-İslâm sorununun Özbekistan’da sadece birkaç haftalık kalışa dayandırılarak anlatılmasının ciddiye alınamayacağını belirtmektedir. Ona göre bu sorunun tam olarak bir sunumu için, en azından Rus kaynaklarına çok derin bir şekilde nüfuz edilmesi ve Özbekistan ile Türkmenistan’da aylarca kalınması gerekiyordu. Şüphesiz Kazan ve Ufa’daki çalışmaların yanı sıra, I. Nikolay döneminde Kafkasya’da şeriata karşı mücadele üzerine yapılan çalışmalar soruna nüfuz etmeyi kolaylaştırıyordu. Diğer taraftan Rus misyonunun çalışmaları dikkate alınmalıydı. Orta Asya’daki Pan-İslâm sorununun içeriği söz konusu olduğunda, esas olarak yeni ulusal devletlerin sınırlarının çizilmesi ve bunların Sovyet sistemine dahil edilmesi konusunda ortaya çıkan tartışmalara dikkat çekilmeliydi (PA-AA: R 86.392: *Die politische Lage im früheren Generalgouvernement Turkestan Sommer 1928*, 43).

Alman raportörün notlarına göre Moskova merkezîliğine karşı “*Orta Asya Federasyonu*” ve “*Büyük Türkistan*” gibi kavramlar ortaya atılmaktaydı. Fakat Sovyet hükümeti o ana kadar zorlayıcı koşullarla bir şekilde başa çıkmayı başardı. Buhara Emiri, tam bir ekonomik çöküşün ardından tarihin bir parçası haline gelmişti, diğer taraftan Enver Paşa’nın bağımsız bir Türk devleti kurma şeklindeki romantik planını da not etmek gerekiyordu. Sovyet hükümeti ile Afganistan, İran ve Türkiye arasında iktisadi ve daha sonraki dostluk anlaşmalarının imzalanması, bireysel fanatiklerin düşmanca çalışmalarına karşı olmasa da Sovyet hükümetini bu devletlerin Orta Asya koşullarında şimdilik herhangi bir müdahalesine karşı güvence altına almıştı. Bütün bu ilişkiler açık olsa da belirsiz olan tek şey, Ceditçilerin Komünist parti ve Sovyet aygıtı için önemi idi. Sovyet hükümeti bu bağlantının farkındaydı. Cleinow’a göre bu nedenle Komünist Akademi’nin bütün bilimsel aygıtı, Cedit hareketini araştırmak için kurulmuştu ve yakında bu bilimsel araştırmanın çabaları pratik sonuçlar ortaya koyacaktı (PA-AA: R 86.392: *Die politische Lage im früheren Generalgouvernement Turkestan Sommer 1928*, 44).

Raporda kaydedilen bilgiye göre 1928’in başlarında Hidrolik Mühendisliği İdaresi’nin birkaç üyesine karşı yürütülen bir dava, Sovyet hükümetinin muhalifleri ile Türkistan Komünist Partisi arasındaki ilginç bağlantıları ortaya çıkarmıştı. Söz konusu dava hafif cezalarla sonuçlanmış ve basın sütunlarından kaybolmuştu. O zamandan beri Özbekistan ve Türkmenistan’da tüm uluslardan eğitilmiş insanlara yönelik arttı. Bu durum Sovyet hükümetinin ne kadar endişeli olduğunu gösteriyordu. Bu koşullar altında, Sovyet hükümetinin Türkistan’da gerçekte hangi güçlere güvendiği sorusu ortaya çıkmaktadır. Cleinow bu soruya geçerli görünen bir cevap bulduğunu belirtmektedir.

Ona göre Sovyet iktidarı Orta Asya’da hakimiyetini sürdürebiliyorsa bunun başlıca nedeni, nüfusun çeşitli kesimlerinin birbirine düşmanlığı idi. Sadece farklı milletler değil aynı zamanda kabileler ve aileler de birbirleriyle mücadele halindeydi. Bu iç ayrışma, Çarlık Rusya’sının ülkeyi işgal etmesini sağlamıştı. Alman yetkiliye göre bu nedenle, şimdilik Sovyet hükümetinin ne Müslümanlardan ne de Kırgızlardan korkacak hiçbir şeyi yoktu. Bir Tatar’ın ifadesiyle Rus köylüsü ona yiyecek bir şey verildiğinde ölümüne dövülecek bir köpekti. Bolşevikler içeriden değil, sadece dışarıdan tehdit edilebilirlerdi (PA-AA: R 86.392: *Die politische Lage im früheren Generalgouvernement Turkestan Sommer 1928*, 45).

Cleinow, Ruslaşmış bir Tatar’ın yukarıdaki sözlerinin, yalnızca tek bir konuşmanın sonucu değil, aynı zamanda Kırgızistan ve Kazakistan’da az çok zeki insanlarla bu konuda yaptığı tüm konuşmaların özünü oluşturduğunu söylüyordu. Ayrıca bunların tarafsız Rus tarihçilerinin ifadelerine ve kendisinin gözlemlerine uygun değerlendirmeler olduğunu ifade ediyordu. Bu nedenle söz konusu aktarımları raporuna dahil etmiş ve aynı zamanda Yedi-Su ve Karakol’da bile akıllı başında Rus köylüleri arasında hâkim olan görüşü yansıtmıştı. Belirtildiğine göre Sovyet hükümeti, milliyet politikasını sınıf mücadelesi ve din karşıtı propaganda ile ilişkilendirerek, yüzyıllar boyunca gelişen yerli ayrılığını Rus devletinin amaçları için kullanmaya çalışıyordu. Kabilelerin ve klanların mücadelesini önde gelen ve zengin ailelerde yoğunlaştırarak, proletaryanın çıkarlarında yeni bir ortaklık geliştirerek, uluslar genelinde birliğin tüm vatandaşları arasında bir müşterek zemin yaratmaya gayret ediyordu (PA-AA: R 86.392: *Die politische Lage im früheren Generalgouvernement Turkestan Sommer 1928*, 46).

Sınıf mücadelesinin olumsuz siyaseti, sınıf mücadelesine dayalı ekonomideki olumlu önlemlerle el ele gidiyordu. Devrimci, büyük-kapitalist yöntemler kullanan Rus yönetimi, 1917’ye kadar tek tek uluslarda, aşiret ve kabilelerde önde gelen ailelerin ekonomik temellerini sistematik olarak yok etmişti. Bunu yaparken, bölge sakinlerini, Türkistan’daki tek meşru büyük şirketin, tekelci devletin tam bir ekonomik bağımlılığına sokuyordu. Devlet ise bu bağımlılığı maddi olarak katlanılabilir kılmaya gayret ediyor ve gıda arzını sağlamaya çalışıyordu. Orta Asya’da ekonomik kalkınmanın geniş temelini; sulama, tahıl ekiminin yerini pamuk ve ipek tarımının alması, hayvansal hammadde üretiminin artması, buna bağlı sanayilerin (tekstil, çimento, inşaat, yağ presleri, deri ve gıda maddeleri) kurulması oluşturmaktaydı (PA-AA: R 86.392: *Die politische Lage im früheren Generalgouvernement Turkestan Sommer 1928*, 47).

Alman yetkili raporun bu bölümünde Türkistan-Sibirya Demiryoluna ilişkin bilgiler de aktarmaktadır. Belirtildiğine göre ülkenin jeolojik araştırmaları, yerlilerden bir sanayi proletaryası yaratmak amacıyla, bazıları yeni, bazıları önceki girişimlerle bağlantılı olan temel endüstriler tesis etmek gayesiyle yürütülmekteydi. Raportörün kanaatine göre ekonomik yapısını Asya’daki komşu bölgelerin üzerinde geliştiren Türkistan, siyasi olarak da Orta Asya’nın kristalleşme merkezi olabilirdi. Sadece Kırgızistan’da değil, Özbekistan ve Türkmenistan’da da insanlar İslâm fikrini materyalizm yoluyla aşmaya çalışıyorlardı. Özbekistan’da bu görevin yerine getirilmesi, Buhara Emirliği’nin ekonomik çöküşüyle kolaylaştırılmıştı (PA-AA: R 86.392: *Die politische Lage im früheren Generalgouvernement Turkestan Sommer 1928*, 48).

Sovyet iktidarının gerçek temsilcilerinden ve Letonyalıların başını çektiği Komünist Parti'nin çok ince örgütlerinden de raporda söz edilmektedir. Yahudiler, Ruslar ve çok nadiren yerli Özbekler, bunun dışında sadece mollalar ve örgütlenmemiş ceditçileri şehirlerde siyasi güç olarak tanıdıklarını belirten Cleinow, her grubun ideal olarak birbirinden bağımsız olduğunu aktarmaktadır. Ceditçilerin örgütlenme eksikliğine rağmen birbirine yakın olduklarına ve yerli entelijansiyanın Sovyet idari aygıtında ve ekonomik organlarda iş bulduğu her yerde yer alabilecekleri aşikardı. Cleinow, Ceditçilerle hem Özbekistan'ın Sovnarkom'unda hem de Taşkent'teki Merkezi Ekonomik Konsey'de, hidrolik mühendisliği yetkililerinin yanı sıra demiryollarında, pamuk acenteleri arasında ve Komünist Akademi üyeleri arasında tanıştığını not etmektedir. Raporda aktarıldığına göre onların katkılarının önemi ancak çok küçük olabilirdi, bu da 3,5 milyon Özbek'ten sadece 130.000 veya %3,7'sinin okuyup yazabildiği gerçeğinden çıkarılabılırdi. Ceditçilerin genel olarak Pan-İslâmcılar olarak adlandırıp adlandıramayacağı raportöre göre şüpheliydi. Ceditçiler, Sovyet hükümetinin milliyet meselesinde Müslümanlara karşı yürüttüğü aldatmacanın bir sonucu olarak Özbekistan'da yaşayan tüm acıları bünyesinde barındırıyordu. Cleinow'un bu noktada alıntılıdığı bir manifestoya göre Özbekistan'da 4.3 milyonluk toplam nüfusun sadece 400.000'i, 246.000 Rus'tan 166.000'i veya %67,4'ü okuma yazma biliyordu (PA-AA: R 86.392: *Die politische Lage im früheren Generalgouvernement Turkestan Sommer 1928*, 50).

Rapordaki değerlendirmeye göre modern Özbekler, ekonomik güdülerden ziyade kültürel güdülerden çok daha fazla etkilendikleri izlenimini veriyordu. Bu nedenle Orta Asya'da kan bağı olan İslâmî halkları birleştirme hayalini kolay aşamayabilirdi. Orta Asya federasyonu fikrinin hayata geçirilmesine ve Musburo'nun ihlal edilmesine yol açan Türk Komisyonu çalışmalarının Özbeklerin ruh halini son derece yıkıcı bir şekilde etkilediğini belirten Alman yetkili, bunun hiçbir şekilde ceditçilerin bir halk hareketinin liderliğini ele geçirebilecekleri anlamına gelmediğini vurgulamaktaydı. Özbekistan'da herhangi bir ayaklanma o zamanlar ancak Komünist Parti'nin çöküşüyle bağlantılı olarak düşünülebilirdi. Bununla birlikte mevcut işaretler, 2-3 yıl içinde bir değişimi öngörebilmek için yeterli görülüyordu (PA-AA: R 86.392: *Die politische Lage im früheren Generalgouvernement Turkestan Sommer 1928*, 51).

Raporda belirtildiğine göre milliyetçiliğin gelişmesinden korkan Sovyet hükümeti, eğitilmiş insanları Komünist Parti'nin kontrolü altında her türden uzmanlık noktasında teknik olarak sömürerek ve aynı zamanda tamamen eğitimsiz kitleler ile aynı hizaya getirmek için uğraşıyordu. Bir diğer ifadeyle Rus yönetimi, eğitilmiş azınlığın memnuniyetsizliğini daha da artırmaktan çekinmiyordu. Bunu ekonomik önlemler, mülke el konulması, pamuk arazilerinin kaldırılması, dini organların haklarından en geniş şekilde mahrum bırakılması yoluyla başarıyorlardı. Sovyet hükümeti, asla dosta dönüştürülemez bir rakibin zarar veremeyecek kadar zayıflatılması gerektiği görüşünü benimsiyordu. Özbekistan ve Türkmenistan'ın toprak sorunu, istila edilen bölgenin yeniden dağıtılması ve kamulaştırılan kanalizasyon alanı, daha önce topraksız olan veya yakın zamanda toprakları gasp edilen Tacikler, Kurama vb. kolektifleri birincil siyasi öneme sahip konular arasında yer alıyordu.

Cleinow'a göre bu durumda asıl soru şuydu: toprak arzı, kitlelerin açgözlülüğünü sürekli olarak tatmin etmek için ne kadar sürebilirdi? Özbekistan'daki nüfus artışının olağanüstü büyük olduğu ortadaydı. Doğum sayısı o kadar fazlaydı ki, ülkeyi sürekli saran salgın hastalıklar, aşırı nüfusu durdurmak için hiçbir şekilde yeterli değildi. Sovyet hükümeti programında yazdığı sıhhi ve sağlıkla ilgili tüm polis önlemlerini gerçekten yerine getirirse, Özbekistan'ın nüfusu birkaç yıl içinde artmalıydı ve bu nüfusu ekonomik olarak ülkede barındırmak pek mümkün olmayacaktı. Sovyet hükümeti bu nedenle yeni toprak sağlamak zorunda kalıyordu (PA-AA: R 86.392: *Die politische Lage im früheren Generalgouvernement Turkestan Sommer 1928*, 51-52).

Raportör, Pamuk sorununun, toplumsal ilişkiler yoluyla tamamen siyasi çerçeveden ekonomik çerçeveye taşınarak Sovyetler Birliği'nin hem iç hem de dış politika ilişkileri açısından oldukça politik bir karakter kazandığına dikkat çekmektedir. Bu hususun önemi, Sovyet hükümetinin pamuk ekimi yapılan alanı artırmak için gösterdiği çabalar, dolayısıyla pamuk ekimine uygun alanlardan tahıl ve diğer gıda maddelerinin ekimini dışlamak noktasında herhangi bir çekince duymamasından kaynaklanmaktadır. Türkistan-Sibirya demiryolunun inşası, sorunun cömertçe ele alındığının kanıtıdır. Bu girişimin eski toplumsal ilişkileri temelden değiştireceği veya yok edip edemeyeceği ve bunu ne zaman yapabileceği sorusunun yanıtı, tarım reformunun kapsamlı bir şekilde incelenmesinde yatmaktadır. Bu bağlamda, güney ve doğudaki komşu alanların durumu dikkate alınmalıdır. Özbekistan ve Türkmenistan'da hiç şüphesiz Rusya'nın büyük bir liderliği vardır, Kırgızistan'da liderlik ise o kadar önemli görülmemektedir (PA-AA: R 86.392: *Die politische Lage im früheren Generalgouvernement Turkestan Sommer 1928*, 53).

Bahsi geçen ekonomik görevleri yerine getirmek için Orta Asya'nın tek başına yetiştiremeyeceği kadar büyük sermayeler gerekmektedir. Pamuk satışından elde edilen maddi kazançlar Sovyet hükümeti tarafından gerekli miktarda toplanamıyordu. Sonuç olarak, gelişme hızının, düzensiz olması beklenebilirdi. Bununla birlikte temponun yavaşlaması, ceditçilerin düşünceleri, yavaş yavaş okuma yazma öğrenen kitlelerin özgürlük özlemleri, Basmacı hareketinde ifadesini bulan diğer şeylerin yanı sıra, halkın tahttan indirilen ve mülksüzleştirilen eski liderlerinin memnuniyetsizliği dikkat çekmekteydi. Diğer taraftan Türkistan'da daha çok Türkiye'ye bağlı çevreler olduğu gibi, Afganistan'a veya İran'a yönelen kesimler de vardı. Cleinow'un Hazar Denizi ve Kafkaslar hakkındaki bilgilerine göre Türkmenler, yüzlerini Türkiye'ye ve aralarında eski yakın ticari ilişkiler nedeniyle belirli oranda İran'a doğru çevirmişlerdi. Özbekler, Afganistan'a artan bir sempati gösteriyordu. Afganistan Emiri'nin ziyareti ve ülke açısından iç siyasi sonuçları Orta Asyalılarda büyük heyecan yaratmıştı (PA-AA: R 86.392: *Die politische Lage im früheren Generalgouvernement Turkestan Sommer 1928*, 54-55).

“*Son Sözler*” başlıklı on ikinci bölümde, Almanya'dan daha geniş bir alanda dokuz haftalık bir seyahatin siyasi izlenimlerinden en önemlisi sunulmaktadır. Raporun hacmine fazla yüklenmemek için, sağlanan bilgilere temel teşkil eden çok sayıda ayrıntı burada tekrar edilmemiştir.

Cleinow'a göre iki mesele eşit derecede önemli görünmektedir: Öncelikle pamuk meselesinin sulama ve tarım reformu ile bağlantılı olarak incelenmesi ve Orta Asya'daki Komünist parti teşkilatının ceditçilerin fikir dünyasıyla bağlantılarına ilişkin meselelerin ele alınması. Enternasyonalizm kisvesi altında Pan-Slav özüne sahip Moskova devleti fikri, bir gerçeklik olarak durmaktadır. Kişisel temas ve gözlemler ile tarihsel ve istatistiksel nitelikteki basılı materyaller biçiminde zengin bir malzeme toplanabilmesi söz konusu konu bakımından yararlı olacaktır. Orta Asya'nın siyasi kaderinin büyük ölçüde bağlı olduğu bu iki ana soruna ek olarak, Rus ve Alman yerleşimleri ve bunların Orta Asya'nın gelişimine, Rus sanayi işçileri ve sendikalara, siyasi sorunlar ve ev çalışma topluluklarına dair kapsamlı malzeme bulunmaktadır. Özbekistan, Kazakistan ve Kırgızistan'dan Çin'e giden ticaret yolları hakkında da Almanya'da çok az bilinen yeterli derecede malzeme vardır. Özetle, söylenenlerden şu sonuç çıkarılabilir: Orta Asya'daki durumun, kendi başına ve Sovyetler Birliği'nin genel sorunlarından bağımsız olarak Sovyet hükümetinin önlerindeki iki ilâ üç yıl boyunca kıtlıkların pamuk programının uygulanmasını engellemediği sürece büyük endişelere neden olmasına sebep yoktur. Bununla birlikte Sovyet hükümeti askeri karışıklıklarla yüz yüze gelirse, durum tamamen farklı bir çehre alacaktır. Böyle bir durumda, Özbekistan'da bir isyanın alevleneceği ve bununla birlikte Kırgızistan'ın büyük bölümünü ve Güneydoğu Kazakistan'ı da süpürebileceği gerçeğini hesaba katmak gerekir. Böyle bir isyanın amacı mutlaka Rusya'dan ayrılmak olmayabilir, Müslüman nüfusun daha fazla özerkliğe sahip federal bir devlette birleştirilmesi düşüncesi de hayat bulabilir. Orta Asya'da vuku bulacak böyle bir hareketin kesinlikle Kırım, Kafkasya ve Volga Müslümanları tarafından teşvik edileceği varsayılabilir (PA-AA: R 86.392: *Die politische Lage im früheren Generalgouvernement Turkestan Sommer 1928*, 55-56).

Raporda değinildiği kadarıyla böylesi bir karmaşıklığın, 1918/1919'da Celâlâbad yakınlarındaki Fergana bölgesinde Özbekler, Kırgızlar ve Rus yerleşimciler arasında var olan benzer bir eylem birliğine yol açması muhtemel görünüyordu. Müslüman nüfus, Sovyet hükümetinin yalnızca nüfusun çeşitli kesimlerinin bölünmüşlüğüne istismar ederek iktidara geldiği ve iktidarda kaldığını fark etmişti. Komünistler dışında Orta Asya'ya öncelikle zenginleşmek için gelen Rus halkı, olası bir senaryoda Müslümanlarla birlikte Sovyet hükümetine karşı çıkabilirdi. Moskova'nın Avrupa ile başı belaya girerse, o anda Orta Asya liberal Müslümanları arasında en büyük popülariteye sahip olan Afganistan veya onun gibi bir devletin de Orta Asya tarihinde önemli bir rol oynayabileceği düşünülebilir. Peygamberin bayrağının dalgalandırılması gerekli görünmüyordu, çünkü nüfus zaten ekonomik gereklilikler hakkında sağlıklı bir fikre sahipti. Pan-İslâmî sloganların ortaya çıkışı, Bolşevik karşıtı bir hareketi bile zayıflatabilirdi. Afganistan'ın Özbekistan ve Türkmenistan Müslümanları için yol gösterici bir devlet olma rolü şüphe uyandırabilir. Afganistan Emiri Emânullah Han'ın federasyonda birleşmiş bir Orta Asya'nın Padişahı ilan edileceği yönünde bir uzlaşma, değişen koşullar altında mümkün olmayacaktı. Uluslararası büyük sermaye kuşkusuz burada önemli bir siyasi görev bulabilir. Bu çıkarımlar Namangan'ın çayevinde bir Rus'un huzurunda konuşan Kir-Kazaklara ve Özbeklere aitti (PA-AA: R 86.392: *Die politische Lage im früheren Generalgouvernement Turkestan Sommer 1928*, 57).

Raportörün söz konusu çıkarımlara ilişkin açıklaması şudur: Bu yorumlar ne kadar ütopyik görünürlerse görünsünler, her hâlükârda ve tanıkların önünde söylenebiliyor olmaları, hâkim olan ruh haline keskin bir ışık tutuyordu. Sovyet hükümeti, Avrupa'dan rahatsız olmadan o gün olduğu gibi iktidarda kalırsa, Politbüro iktidar partisini bir arada tutabilirse ve hatta kredilerle Türkistan'ı ekonomik olarak gerektiği ölçüde kalkındıracak duruma getirirse, o zaman pek çok şeyi başarabilirdi. Cleinow'a göre bir parti krizi Sovyet devletinin temellerini büsbütün yıkmadığı takdirde, iç siyasetin büyük meselesi ancak toplumsal bir etken olabilirdi. Orta Asya'da kendini göstermekte olan büyük toplumsal sorunun kökleri, nüfusun, dünya piyasa fiyatlarını ve dolayısıyla düşük ücretleri de hesaba katmak zorunda kalacak olan, devlet-kapitalist örgütlü pamuk üretimi ve işlemesine tamamen boyun eğdirilmesinde yatmaktaydı. Pamuğun zaten "beyaz veba" olarak anılması, diğer şeylerin yanı sıra insanların daha fazla gelişmeyi bekledikleri endişeyi göstermektedir. Kaşgarya ve Afganistan'ın demiryolları, okullar ve sanayi tesisleri yoluyla Rus Türkistan'ının Müslüman halkının onlara özlemle bakabileceği şekilde geliştirilmesi, Orta Asya federasyonu için güçlü bir teşvik olacaktı (PA-AA: R 86.392: *Die politische Lage im früheren Generalgouvernement Turkestan Sommer 1928*, 58).

Alman yetkiliye göre Avrupa'da konsolide olan teknik olarak gelişmiş bir Rusya'nın, İslâmî bir hareketten korkacak hiçbir şeyi yoktur. Cleinow, Orta Asya'daki gelişmelerde Almanya'nın çıkarları hakkında bazı değerlendirmelerde bulunmaktadır. Raportörün, yapmış olduğu son gezinin sonuçlarından çıkardığı izlenim, Türkistan'daki Sovyet hükümetinin Almanya'nın büyük zarar göreceği bir politika izlediğidir. Sovyet yönetimi, Müslümanların Almanya ve Alman halkı hakkında sahip oldukları görüşü hiçbir şekilde değerlendiremezdi. Sovyet hükümetinin Orta Asya'daki ticari işlemler için Almanya'ya gönderdiği bazı sevkiyatlar söz konusuydu. Almanya'da Moskova'dan satın alınan ve Orta Asya'ya teslim edilen birkaç makine, fabrika malzemeleri, yağ presleri, baskı tesisleri ve kimyasal ürünler bulunmaktaydı. Bu teslimatların önemi ekonomik olarak küçük olabilir, çünkü Sovyet hükümeti, alımlarını dünyanın her yerinde yapmaya çalışıyordu. Belirtildiğine göre Sovyetler, Müslümanların itibarını sarsmak ve Almanya'yı çöküşün eşiğine getirme çabasıydı (PA-AA: R 86.392: *Die politische Lage im früheren Generalgouvernement Turkestan Sommer 1928*, 59).

Alman yetkili, Sovyet Hükümetini söz konusu politikadan en azından doğrudan sapmaya zorlamanın kolay olmayacağını aktarmaktadır. Türkistan'ın eski Genel Hükümeti, Alman mallarının özellikle ödeme gücüne sahip bir alıcısı olabilirdi. Sulama ekonomisine bağlı olarak yüzlerce pompa istasyonu, pamuk sorunu içinde sanayileşmeye bağlı olarak iplik ve dokuma fabrikaları, yağ presleri, çimento fabrikaları, otoyollar, maden kaynaklarına bağlı olarak temel sanayiler kurulabilirdi. Cleinow'a göre Almanya'nın ilgisi büyük ölçüde Sovyet Hükümetini sanayi ve iletişim gelişimini hızlandırmak ve Almanya'yı buna dahil etmeye zorlayacak olan Orta Asya rekabetinin gelişmesinde yatıyordu. Belki de Dünya Savaşı öncesi Alman bir girişimci tarafından ülkenin ilkel imkânları ve ucuz işgücü ile işletilen Zerefşan bölgesinde bir kömür madeni, yeni kombinasyonlara köprü görevi görebilirdi. Orta Asya'da 5.000-6.000 Alman'ın varlığına işaret edilerek sayıları kolayca artırılacak olan tüm bu siyasi ve ekonomik bakış açıları dikkate alınmalıydı.

Tüm bu sebeplerden Orta Asya'daki Alman konsolosluğu, Taşkent'te konuşlanmıştı (PA-AA: R 86.392: *Die politische Lage im früheren Generalgouvernement Turkestan Sommer 1928*, 60).

SONUÇ

Brest-Litovsk Barış Antlaşmasının imzalanmasından sonra Moskova'daki Alman Büyükelçiliği ve askeri istihbarat, Türkistan'ın siyasi ve ekonomik durumu hakkında bilgi toplamaya gayret etmiştir. Alman makamları, Türkistan topraklarındaki hammadde rezervlerinin yanı sıra Rus olmayan halkın ayrılıkçı özelemleriyle de ilgilenmiştir. Rusya'daki devrim olayları ve Rus sömürge imparatorluğunun yıkılma ihtimali ile bağlantılı olarak, Müslüman milletlerin bağımsızlığı ihtimal dahilinde görülmüştür. Alman yetkililer bu şartlar altında Türkistan'a yönelik raporlar hazırlatmaya başlamışlardır.

Alman yetkililer tarafından farklı amaçlarla pek çok rapor kaleme alınmıştır. Bu raporlar arasında Dr. R. Asmis ve G. Cleinow'un raporları konuya yaklaşım tarzı ve kapsamı bakımından dikkat çekmektedir. Her iki rapor da Sovyet sisteminin henüz erken dönemlerinde kaleme alınması bakımından kayda değerdir. Raporlarda Türkistan dar bir bölge olarak, Orta Asya ise geniş bir anlamda ifade edilmiştir. Değerlendirmelerde olabildiğince peşin hükümlerden kaçınıldığı ve meselelerin arka planına değinildiği görülmektedir. Alman yetkililer özellikle bölgeye ilişkin değerlendirmelerin bilimsel araştırmalarla desteklenmesi noktasında bir fikir ortaya koymuşlardır. Söz konusu raporlarda Rusya'nın Orta Asya politikasındaki çeşitli yönler kapsamlı bir bakış açısıyla ve pek çok etmenin şekillendirdiği bir fenomen olarak ele alınmıştır. Raporların konusunu teşkil eden pek çok başlık bulunmaktadır. Bunlar arasında Orta Asya terimi, Sovyetlerin Orta Asya politikasını şekillendiren dinamikler, 1916 Kırgız ayaklanması, Türkistan hükümetinin yönetim şekli, Rus devriminin Türk yurtlarına etkisi, Sovyet din politikası, Rus yönetiminin İslâm inancıyla olan ilişkileri, Basmacı ve Cedit hareketine dair malumat ve değerlendirmeler, bölge halklarının Almanya'ya bakışı, Türkistan'daki gruplar ve eğilimleri, pamuk ekseninde yaşanan iktisadi gelişmeler, Ruslara karşı girişilen isyan hareketlerinin gerçek sebepleri, Türkistan'daki Rus sermayesinin mahiyeti, 1917 devrimini müteakip yaşanan gelişmeler, Kırgız sorunu ve çeşitli sınır problemleri gibi hususlar yer almaktadır.

Alman makamlarının çabalarına karşın Orta Asya için kapsamlı bir Alman stratejisi hiçbir zaman mevcut olmamıştır. Wilson'un Türkistan'a yönelik bir Alman müdahalesinden korkması, Britanya Hindistanı için gerçek bir tehdide dönüşmemiştir. Bununla birlikte Alman dış politika planlamacıları, Doğu ve Batı Türkistan'ı önemli sınır ötesi ticaret ve iletişim hatları ile bitişik bir bölge olarak görmeye devam etmişlerdir. Ancak Alman Dışişleri Bakanlığı'nda Türkistan'ın mekânsal algısı çok sınırlıydı. Alman diplomatları, görevlerini coğrafi koşullara ve özellikle aşılması gereken mesafelere yeterince dikkat etmeden planlamışlardı. Almanların esas meselesi, yeterli düzeyde bilgi elde edebilmektir. Alman Dışişleri bakanlığı, çoğunlukla Türkistan hakkında genel değerlendirmeler veya Kaşgar, Taşkent ve Buhara şehri gibi birkaç kentsel alan hakkında özel bilgiler alıyordu.

Bu nedenle de Berlin’de Türkistan’la ilgilenen yetkililerin planları ve hazırlıkları, bölgenin birkaç kentsel noktasına odaklanan oldukça izole bilgi kırıntılarına dayanıyordu.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

- Politisches Archiv des Auswärtiges Amts, Berlin (PA-AA)
 Die politische Lage in Russisch-Mittel-Asien Ende Juli 1923. PA-AA: R 86.392, Russisch Zentralasien, Bd. 1.
 Die politische Lage im früheren Generalgouvernement Turkestan Sommer 1928. PA-AA: R 86.392, Russisch Zentralasien, Bd. 1.
 PA-AA: R 11070, Russland No: 97b.
 PA-AA: R 11071, Russland No: 97b.
 PA-AA: R 11072, Russland No: 97b.
 PA-AA: R 11073, Russland No: 97b.

Araştırma ve İnceleme Eserler

- Caroe, Sir Olaf (t.y.). Sovyet İmparatorluğu Sömürülen Topraklar, c. 1, çev: Zerhan Yüksel, İstanbul: Tercüman Yayınları.
 Coy, Jason P. (2011). A Brief History of Germany, New York: Facts On File.
 Çağatay, Tahir (1986). Kızıl İmperyalizm VII, Ankara: Yaş Türkistan Neşriyatı.
 Hayit, Baymirza (2006). Ruslara Karşı Basmacılar Hareketi: Türkistan Türklüğü’nün Milli Mücadelesi, İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı.
 Hopp, Andrea (2015). “Warum Bismarck?”, APuZ: Aus Politik und Zeitgeschichte, 13, s. 3-8.
 Khalid, Adeeb (2020). “Nationalizing the Revolution”, Readings on the Russian Revolution: Debates, Aspirations, Outcomes, ed. Melissa K. Stockdale, Londra & New York: Bloomsbury Academic, s. 126-140.
 Koenen, Gerd (2005). Der Russland-Komplex: Die Deutschen und Der Osten, 1900-1945, Münih: C. H. Beck.
 Kokebayeva, Gulzhaukhar (2016). “The Place of Turkestan in the Foreign Political Strategy of Germany in the First Half of the 20th Century”, Bilig, 76, s. 117-137.
 Lee, Stephen J. (1999). Imperial Germany 1871-1918, Londra & New York: Routledge Taylor & Francis Group.
 Maley, William (2015). “Civil-military Interaction in Afghanistan: The Case of Germany”, Reconstructing Afghanistan: Civil-military Experiences in Comparative Perspective, ed. William Maley, Susanne Schmeidl, Londra & New York: Routledge, s. 98-109.
 McKale, Donald M. (1993). “Germany and the Arab Question in the First World War”, Middle Eastern Studies, 29/2, s. 236-253.
 Noack, David X. (2016). “Continuing the Great Game: Turkestan as a German Objective in World War I”, Small Nations and Colonial Peripheries in World War I, ed. Gearóid Barry, Enrico Dal Lago, Róisín Healy, Brill: Leiden & Boston, s. 230-244.
 Pierce, Richard A. (1960). Russian Central Asia, 1867-1917: A Study in Colonial Rule, Berkeley & Los Angeles: University of California Press.
 Share, Michael B. (2015). “The Great Game Revisited: Three Empires Collide in Chinese Turkestan (Xinjiang)”, Europe-Asia Studies, 67:7, s. 1102-1129

- Suny, Ronald Grigor (2011). The Soviet Experiment: Russia, the USSR, and the Successor States, New York & Oxford: Oxford University Press.
- Torma, Franziska (2011). Turkestan-Expeditionen. Zur Kulturgeschichte Deutscher Forschungsreisen nach Mittelasien (1890-1930), Bielefeld: Transcript Verlag.
- Zürner, Werner (1975). "Die Britische Intervention in Transkaspien 1918/1919", Jahrbücher für Geschichte Osteuropas, 23, s. 344-380.

EKLER

Ek-1: Dr. Asmis ve Georg Cleinow'un Raporlarının İlk Sayfaları

